

Η επιστήμη της ελευθερίας

Μια εισαγωγή στην κοινωνιομετρία

Μάιος 2020

Ιωάννα Πετρίτση

Κέντρο Μελέτης & Εφαρμογής του Ψυχοδράματος Ι Σοφία Συμεωνίδου

Η επιστήμη της ελευθερίας
Μια εισαγωγή στην κοινωνιομετρία

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	3
Κοινωνική και οργανική ενότητα του ανθρώπινου είδους.....	4
Το πρόβλημα της φυσικής επιλογής στο πλαίσιο της κοινωνιομετρίας.....	6
Ο ιστορικός ρόλος της κοινωνιομετρίας.....	8
Κοινωνιομετρία, κοινωνιολογία και επιστημονικός σοσιαλισμός.....	9
Η εμφάνιση της επιστημονικής μεθόδου.....	11
Πειραματική κοινωνική επανάσταση.....	14
Η βασική γλώσσα.....	15
Το δόγμα αυθορμητισμός – δημιουργικότητα.....	18
Εισαγωγικό Σημείωμα.....	18
Κριτική του Moreno στο μαρξισμό.....	28
Εισαγωγικό Σημείωμα.....	33
Κοινωνιομετρικά πλαίσια αναφοράς.....	34
Η πειραματική μέθοδος προσαρμοσμένη στην κοινωνιομετρία.....	35
Η επιστήμη της δράσης.....	36
Θεωρία των Ρόλων.....	38
Η οργάνωση του κοινωνικού ατόμου.....	42
Οι σχέσεις με τα αντικείμενα εναντίον των σχέσεων με τα πρόσωπα.....	43
Γενικές κοινωνιολογικές συνέπειες.....	44
Κοινωνική Τριχοτόμηση.....	45
Επίλογος.....	50
Γλωσσάρι Επιλεγμένων Κοινωνιομετρικών Όρων.....	51
Βιβλιογραφία.....	57

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει σκοπό να συστήσει την επιστήμη της κοινωνιομετρίας του J.L. Moreno. Αποτελείται από μεταφρασμένα αποσπάσματα των βιβλίων *Who shall survive* (1954) και *Sociometry, experimental method & the science of society* (1951), τα οποία συνέθεσα επιχειρώντας να παρουσιάσω τη δομή, τις βασικές αρχές της κοινωνιομετρίας και τη φιλοσοφία του ανθρώπου που συνέστησε το ψυχόδραμα και το κοινωνιόδραμα. Επιλέγω τη μετάφραση και τη σύνθεση αντί της παράφρασης ή της περιλήψης, καθώς ο λόγος του συγγραφέα εκτιμώ ότι παραμένοντας αναλλοίωτος θα παραμείνει ευθύς και σαφής. Μεταξύ των μεταφρασμένων κειμένων του, ο αναγνώστης θα εντοπίσει εύκολα κείμενα που δεν ανήκουν στο Moreno και συντάχθηκαν για να επιτρέψουν την ομαλή μετάβαση από ενότητα σε ενότητα, εισαγωγές και επιλόγους. Τέλος, παραθέτω ορισμένες εικόνες που ψηφιοποίησα, και τις οποίες συνήθιζα να φτιάχνω κάθε φορά που δυσκολευόμουν να οπτικοποιήσω μια έννοια.

Το ψυχόδραμα και το κοινωνιόδραμα αποτελούν δύο από τα εργαλεία που ο Moreno εμπνεύστηκε στην προσπάθειά του να εργαλειοποιήσει όσα η επιστήμη της κοινωνιομετρίας προσβέβει. Η κατανόηση της φύσης της κοινωνιομετρίας, θα επιτρέψει τη βαθύτερη κατανόηση των εργαλείων της και τη χρήση τους στην υπηρεσία της. Αυτό, δε σημαίνει τίποτα περισσότερο και τίποτα λιγότερο από το ότι σκοπός του ψυχοδράματος και του κοινωνιοδράματος είναι η δημιουργία μικρών πυρήνων ατόμων (ομάδων) που επαναστατούν, οργανώνοντας μια επανάσταση σταδιακή που ως πρώτο βήμα της έχει την καλλιέργεια της κοινωνιομετρικής συνείδησης των μελών, που σύμφωνα με τον Moreno, αν εφαρμοστεί οικουμενικά θα οδηγήσει σε μια πραγματική και οικουμενική κοινωνιομετρική επανάσταση για τη δημιουργία μιας κοινωνίας ανθρώπων που χωράει όλες τις ιδέες και όλους τους ανθρώπους, μια κοινωνία όπου ο βαθύτερος εαυτός μας μπορεί να πραγματωθεί. Μια κοινωνία ελεύθερη που θα προκύψει από την επιστήμη της ελευθερίας.

Περισσότερο από την παρουσίαση του οραμάτος του, ο Moreno καταφέρει να συστήσει πραγματικές λύσεις σε υπαρκτά και ανυπέρβλητα ερωτήματα, προτείνοντας μακροπρόθεσμες και μικροσκοπικού επιπέδου κοινωνικές παρεμβάσεις. Πιο πολύ από το όραμα, ο Moreno βοηθά τον αναγνώστη να κατανοήσει τον τρόπο υλοποίησης του, την σταδιακή αλλά αληθινή και αυθόρμητη πορεία προς την κοινωνική επανάσταση που θα εξαλείψει, όχι το οικονομικό, αλλά το κοινωνιομετρικό προλεταριάτο.

Για να γίνει όμως κάτι τέτοιο εφικτό, πέραν της κοινωνιομετρικής συνείδησης απαιτείται και η αναγνώριση από πλευράς του ανθρώπου του μεγαλύτερου εμποδίου που θα πρέπει να υπερκεράσει. Ο Moreno υποστηρίζει ότι το μεγαλύτερο εμπόδιο που συναντά ο άνθρωπος

στην προσπάθειά του να κατανοήσει τον άνθρωπο και την ανθρώπινη κοινωνία είναι η εγγύτητά του στο θέμα της μελέτης του. Ακριβώς επειδή είμαστε και θα παραμείνουμε υποκειμενικοί και για πάντα “δεμένοι” με αυτό που επιθυμούμε να κατανοήσουμε – την ανθρώπινη φύση, η παρακολούθηση σειράς ψυχοδραμάτων και κοινωνιοδραμάτων είναι απαραίτητη, προκειμένου να καταγραφεί μέσα μας η φιλοσοφία αυτών των εργαλείων της κοινωνιομετρίας. Η παρουσίαση των ιδεών του Moreno ευελπιστώ ότι θα οδηγήσει στην συνειδητότερη παρατήρηση από πλευράς μας -ως εκπαιδευόμενων, των ψυχοδραμάτων και των κοινωνιοδραμάτων του εκπαιδευτικού μας, αλλά και σε μια συνειδητότερη τοποθέτησή μας κατά τη δική μας αυτόνομη πορεία ως ψυχοδραματιστές και ψυχοδραματίστριες στο μέλλον.

Κοινωνική και οργανική ενότητα του ανθρώπινου είδους¹

Μια πραγματικά θεραπευτική διαδικασία δε μπορεί να στοχεύει σε λιγότερο από την ανθρωπότητα στο όλον της. Αλλά, όσο η ανθρωπότητα δεν αποτελεί μια είδους ενότητα ή όσο η οργάνωση της παραμένει άγνωστη, καμία θεραπεία δε μπορεί να οριστεί ως κατάλληλη. [...] Μας βοήθησε στην αρχή να σκεφτούμε, παρόλο που δεν έχουμε αποδείξεις, ότι το ανθρώπινο είδος αποτελεί μια κοινωνική και οργανική ενότητα. Από τη στιγμή που υιοθετήσαμε αυτή την αρχή ως οδηγό μας, μια ακόμα ιδέα αναπτύχθηκε αναγκαία. Αν όλη η ανθρωπότητα αποτελεί μια ενότητα, τότε πρέπει να αναδύονται μεταξύ των μερών της τάσεις που φορές τα απωθούν, φορές τα έλκουν. [...] Η οργάνωσή της αναπτύσσεται και διανέμεται στο χώρο με βάση, προφανώς, ένα νόμο κοινωνικής βαρύτητας (*law of social gravity*), ο οποίος φαίνεται ισχύων για κάθε είδος ομάδας, ανεξαρτήτως του αριθμού μελών της.

Από τη στιγμή που η ενότητα του είδους φάνηκε αποδείξιμη, η επόμενη ερώτηση που απαραίτητως προκύπτει είναι το πώς δημιουργήθηκε αυτή η ενότητα. Θα πρέπει να υπήρξε μια στενότερη σχέση μεταξύ των ατόμων σε προηγούμενα στάδια ανάπτυξης ὅσο δεν υπήρχαν κοινωνικά ὄργανα, ὅπως η γλώσσα, η διάδραση μεταξύ των ατόμων ἦταν πιο ἄμεση ἀπὸ ὅτι τα ἐπίπεδά της στη συνέχεια. [...] Μια διαδικασία αυξημένης εξατομίκευσης θα πρέπει να κινήθηκε παράλληλα με μια αυξημένη διαφοροποίηση των ομάδων που σχημάτιζαν οι άνθρωποι, μια σταδιακή εξέλιξη ἀπὸ ἓνα ἀπλοῦστερο σε ἓνα πιο σύνθετο σχῆμα σύμφωνα με ἓναν *κοινωνιογενετικό νόμο (sociogenetic law)*. Κάτι θα πρέπει να συνέβη που ἔκανε τα άτομα να απομακρύνονται ὅλο και περισσότερο – ἡ πηγή της μεταξύ τους

---

¹ Ακριβής και τμηματική μετάφραση του Social and organic unity of mankind, Who shall survive, p. 3-6.

διαφοροποίησης μπορεί να ήταν σε κάποια στιγμή η κλιματική αλλαγή, σε κάποια άλλη φάση η συνάντηση διαφορετικών φυλετικών ομάδων. [...] Έχουμε συνηθίσει να υποθέτουμε με απόλυτη αποφασιστικότητα για τον φυσικό οργανισμό μας (physical organism). Σταδιακά μαθαίνουμε επίσης ότι ο ψυχικός οργανισμός μας (mental organism) αναπτύσσεται βήμα - βήμα, ως μονάδα. Αλλά δεν έχουμε ακόμα συνηθίσει να υπολογίζουμε στην ιδέα ότι επίσης ολόκληρο το ανθρώπινο είδος αναπτύσσεται σύμφωνα με σαφείς νόμους. Αλλά αν αυτοί οι νόμοι υπάρχουν και μπορούν να επιβεβαιωθούν, τότε η προσαρμογή του ανθρώπου σε αυτούς είναι μια λογική συνέπεια και θα πρέπει θεραπευτικές διαδικασίες να δομηθούν αναλόγως.

[...] Ο χριστιανισμός μπορεί να ειπωθεί ως η σπουδαιότερη και πιο ευφυής ψυχοθεραπευτική διαδικασία που ο άνθρωπος εφηύρε ποτέ. [...] Μπορεί κανείς να πει ότι ο στόχος του χριστιανισμού υπήρξε από την αρχή η θεραπεία ολόκληρης της ανθρωπότητας, και όχι αυτού ή εκείνου του ατόμου, αυτής ή εκείνης της ομάδας. Επίθεση στα θεμέλιά του επιχειρήθηκε πολλές φορές, αλλά καμία δεν υπήρξε τόσο πειστική και επιθετική, όσο οι συντεταγμένες προσπάθειες εναντίον του κατά τη διάρκεια των τελευταίων εκατό χρόνων. Η μία γραμμή επίθεσης υπό τον Marx υποστήριξε ότι ο χριστιανισμός είναι ένα εργαλείο στα χέρια του καπιταλισμού, το ναρκωτικό των ανθρώπων για να τους κρατά σε καταστολή. Η άλλη γραμμή επίθεσης, υπό τον Nietzsche υποστήριξε ότι ο χριστιανισμός έφερε στον κόσμο μια διακριτική τεχνική μετουσίωσης με την οποία επιχείρησε να τιθασεύσει τις ενστικτώδεις παρορμήσεις των ανθρώπων, αλλά ότι αυτή η διαδικασία μετουσίωσης δεν κατάφερε παρά να αλλάξει τον άνθρωπο επιφανειακά και ότι το ανθρώπινο κτήνος σπάει αυτές τις αλυσίδες με κάθε ευκαιρία. Ο Marx ελάχιστα σκέφτηκε την ψυχοθεραπεία. Θεωρούσε ότι η ψυχή είναι ένα προσωπικό ζήτημα και περίμενε τη λύση από τον οικονομικό τομέα. Ο Nietzsche πρότεινε, και ο Freud έκανε το ίδιο αργότερα σε μεγαλύτερο βαθμό, μια μορφή αρνητικής μετουσίωσης, μια αλλαγή της ενεργούς μορφής μετουσίωσης του χριστιανισμού που κατορθώθηκε μέσω της ανάλυσης της ψυχολογικής ανάπτυξης, αγνοώντας ότι δεν κατάφεραν άλλο από το να συνεχίσουν αυτό ακριβώς το δόγμα του χριστιανισμού που θεώρησαν ότι ξεπέρασαν.

Αναλογιζόμενοι αυτό, ξεκινήσαμε να κάνουμε εικασίες για την πιθανότητα μιας θεραπευτικής διαδικασίας που αφήνει τον άνθρωπο στην κατάσταση όπου αυθόρμητα τείνει να βρίσκεται και να συμμετέχει σε ομάδες που αυθόρμητα τείνει να συμμετέχει, [...] που τον ενθαρρύνει να μείνει στο επίπεδο όπου φυσικά τείνει να είναι, [...] που επιτρέπει στα άτομα να βρίσκονται όσο το δυνατόν πιο κοντά στο επίπεδο της φυσικής τους ανάπτυξης και

όσο το δυνατόν πιο απελευθερωμένα από την κατήχηση. [...] Απομακρυνθήκαμε από μορφές ψυχοθεραπείας που επικεντρώνονται στην ιδέα της αλλαγής του ατόμου και της επαναφοράς του στην κανονικότητα και κατευθυνθήκαμε προς μια θεραπεία που επικεντρώνεται στην ιδέα του να αφήσει κανείς το άτομο αναλλοίωτο, αλλαγμένο μόνο στο βαθμό που θα προκύψει από την αναδιοργάνωση των ομάδων. Όμως, το τελικό συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε είναι ότι εάν ένα άτομο είχε βρει έστω για μια φορά τη θέση του στην κοινωνία, σύμφωνα με τους νόμους που φαίνεται να ελέγχουν την ψυχολογική ιδιότητα του πληθυσμού, τους νόμους της κοινωνιογενετικής, της κοινωνιοδυναμικής και της κοινωνικής βαρύτητας, θα μπορούσε να είναι ασφαλές από παραβιάσεις των ορίων της φυσικής ανάπτυξης και επέκτασής του και ότι η μετουσίωση σε μια τροποποιημένη μορφή θα μπορούσε τότε να κληθεί προκειμένου να λειτουργήσει ως παράγοντας. Είναι μια μορφή ενεργούς μετουσίωσης, παραγωγικής όσο και θεραπευτικής, μια μορφή μετουσίωσης που δεν προκύπτει από την ανάλυση του παρελθόντος τραύματος, αλλά από την εκπαίδευση του αυθορμητισμού του ατόμου, βασισμένη στην ανάλυση της τωρινής του συμπεριφοράς.

Το πρόβλημα της φυσικής επιλογής στο πλαίσιο της κοινωνιομετρίας²

Μετά την ανάλυση της κοινότητας στα κοινωνικά άτομα (από την οποία αποτελείται), προέκυψαν πιο γενικές ερωτήσεις μπροστά στις ανισορροπίες που βρέθηκαν στο πλαίσιο ολόκληρης της δομής της κοινότητας. 1) Πρέπει να οπισθοχωρήσουμε σε μια λιγότερο διαφοροποιημένη κοινωνική δομή προκειμένου να φτάσουμε στο στάδιο που θα επιτρέπει μια νέα αρχή, και αν ναι, πόσο πίσω πρέπει να πάμε; 2) Μπορούμε να ξεπεράσουμε τις ανισορροπίες όσο συνεχίζουμε να εξελισσόμαστε χωρίς να διακόψουμε τη ροή της εξέλιξης; 3) Τι είδους κοινωνία μπορεί τότε -και ποια θα μπορούσε, να επιβιώσει;

Η υπόθεση του Δαρβίνου για τη φυσική επιλογή ορίζει ότι θα επιβιώσουν οι καλύτερα προσαρμοσμένοι στο περιβάλλον οργανισμοί. [...] Ποιος θα επιβιώσει; Θέτουμε ξανά αυτό το ερώτημα αλλά ως κοινωνιολόγοι, ή ακόμα καλύτερα ως κοινωνιομέτρους. Ποιοι είναι οι κοινωνικοί νόμοι της φυσικής επιλογής; Ποιος θα επιβιώσει;

[...] Άτομα και ομάδες εξοστρακίζονται από τη σταθερότητα κοινωνικών συνόλων στα οποία ανήκουν, από υλικές προμήθειες που χρειάζονται, από την αγάπη και την αναπαραγωγή, από δουλειές και στέγη. Είναι σε δισεκατομμύρια μικρές ομάδες, συνεπώς,

---

² Ακριβής και τμηματική μετάφραση του The problem of natural selection within the framework of sociometry, Who shall survive, p. 6-8.

όπου η διαδικασία της φυσικά κοινωνικής επιλογής φανερώνεται στον κοινωνιομέτρη. Είναι στο κοινωνιόγραμμα που αυτές οι στιγμιαίες διαδικασίες γίνονται ορατές.

[...] Έτσι, είναι σημαντικό να γνωρίζουμε αν είναι πιθανή η κατασιευή μιας κοινότητας όπου κάθε μέλος της είναι στον υπέρτατο βαθμό ελεύθερος παράγοντας δημιουργίας των συλλογικοτήτων στις οποίες συμμετέχει και όπου οι διαφορετικές ομάδες από τις οποίες αποτελείται είναι τόσο οργανωμένες και ταιριαστές μεταξύ τους που δημιουργούν μια μακροχρόνια και αρμονική κοινοπολιτεία. Αλλά όταν ξεινήσαμε να αφήνουμε κάθε άτομο και κάθε ομάδα ελεύθερα, καθένα στην αναζήτηση της δικής του ευτυχίας, καθένα να αγωνίζεται να δει τις ευχές του και τις ευχές της ομάδας του να πραγματοποιούνται, τότε αναγνωρίσαμε την πηγή των διαφορετικών ψυχολογικών ρευμάτων που διαπότισαν τον πληθυσμό της κοινότητας και τη διαίρεσαν σε διαφορετικά τμήματα. Μπροστά στη σύγκρουση των αυθόρμητων δυνάμεων αναγνωρίσαμε το πρόβλημα της ελευθερίας. Αναζητώντας λύση ανακαλέσαμε ένα παρόμοιο δίλλημα που συναντήσαμε, όταν χρόνια πριν επιχειρήσαμε να προσαρμόσουμε τον ψυχικό και νευρικό «εξοπλισμό» του ανθρώπου σε αυθόρμητες καταστάσεις. Για την περίπτωση οργανώθηκαν ομάδες παιχνιδιού στις οποίες οι συμμετέχοντες έπρεπε να εκφράζονται αυθόρμητα και μόνο. Παρά το πόσο ευφής ήταν η αυθόρμητη, δημιουργική εκφραστική ικανότητα ενός ατόμου όσο αυτό δρούσε μόνο, από τη στιγμή που έπρεπε να δράσει από κοινού με ομάδα ατόμων που επίσης έπρεπε να εκφράζονται αυθόρμητα, το αποτέλεσμα συχνά δεν είχε συνοχή και αρμονία. Αντιμέτωποι με αυτή τη δυσκολία αρνηθήκαμε να επιστρέψουμε σε δογματικές μορφές παιχνιδιού. Αποφασίσαμε να εμμείνουμε βεβαίως στην αρχή του αυθορμητισμού για τα άτομα που συμμετείχαν στην εκπαίδευση. Για να το καταφέρουμε μεθοδεύσαμε μια τεχνική για να υποστηρίξουμε τα άτομα στην προσπάθεια αυθόρμητης ομαδικής παραγωγής. Όταν αντιμετωπίσαμε μια κοινότητα συνειδητοποιήσαμε την ομοιότητα του προβλήματος. Έπρεπε μόνο να αντικαταστήσουμε την ομάδα παιχνιδιού από κοινωνικές ομάδες. Όπως στην μία περίπτωση θελήσαμε να διατηρήσουμε την αρχή του αυθορμητισμού αναλλοίωτη, σε αυτή την περίπτωση θελήσαμε βεβαίως να διατηρήσουμε την αρχή της ελευθερίας και κάθε άτομο και συλλογικότητα, όσο το δυνατόν πιο ελεύθερα και μη λογοκριμένα. Και όπως στην πρώτη περίπτωση κάθε άτομο συμμετέχει άμεσα στην συγγραφή, διεύθυνση και ερμηνεία της παραγωγής, στη δεύτερη περίπτωση, σε κάθε άτομο επιτρέπεται να αποτυπώνει τις προθέσεις του σε κάθε δραστηριότητα στην οποία συμμετέχει. Και μπροστά στα αντικρουόμενα και μαχόμενα ψυχολογικά ρεύματα, το οποία γίνονται πιο δυνατά και σύνθετα όσο αυξάνεται ο πληθυσμός, και πάλι δεν επιστρέψαμε σε δογματικές και παρελθούσες φόρμες. **Είδαμε την τεχνική της ελευθερίας, μια τεχνική εξισορρόπησης**

των αυθόρμητων κοινωνικών δυνάμεων (που στοχεύει) στο μεγαλύτερο δυνατό βαθμό αρμονίας και ενότητας όλων.

Ο ιστορικός ρόλος της κοινωνιομετρίας³

[...]Την περίοδο εκείνη η ψυχιατρική και η ψυχολογία ήταν υπερφορτωμένες με γενικές έννοιες. Η ψυχανάλυση σημείωσε μια σημαντική πρόοδο. [...] Ο Freud κάλεσε το υποκείμενο σε βοήθεια. Άφησε όμως τη δουλειά ανολοκλήρωτη. Αντί να καλέσει ολόκληρο το υποκείμενο να βοηθήσει, ήταν ικανοποιημένος με το μισό, το υποκείμενο που θυμάται, που κοιτά πίσω προς το τραύμα - στην αναζήτηση του χαμένου χρόνου. Και έτσι η ίδια μέθοδος που αποτέλεσε αρχικά πρόοδο απέκλεισε η ίδια την πιθανότητα πρόοδου. [...] Ο Freud και ο Nietzsche υπήρξαν κυρίως ιστορικοί. Ο φιλόσοφος Nietzsche έκανε κύκλους γύρω από την ηθική και την κουλτούρα του παρελθόντος τα οποία προσπαθούσε να ξεπεράσει. Ο ψυχίατρος Freud έκανε κύκλους γύρω από τις τραυματικές ρίζες της πνευματικής διαταραχής. Ήταν και οι δύο ψυχαναλυτές, συνέστησαν και οι δύο αυτή την επιστροφή, τη μνήμη και την ανάλυση ως θεραπεία. Γι' αυτούς το εδώ και το τώρα έμοιαζε επιφανειακό. Δεν ήξεραν τι να κάνουν με τη στιγμή. Δεν έπαιρναν τη στιγμή στα σοβαρά, δεν την σκέφτονταν σωστά. Γι' αυτούς η μόνη χρησιμότητα της στιγμής και των διαμαχών της ήταν το να αποτελέσουν αντικείμενο ανάλυσης, δηλαδή να αποκαλύψουν τις σχέσεις τους με τις αιτίες τους. Η άλλη εναλλακτική θα τους φαινόταν αδιανόητη: να ζήσει κανείς, να δράσει στη στιγμή, να δράσει χωρίς να αναλυθεί. Κάτι τέτοιο θα έμοιαζε με το τέλος της ψυχολογίας και της ψυχανάλυσης. Ο αυθορμητισμός και η αυθόρμητη δράση θα είχαν απορριφθεί ως επιβεβαίωση ανωριμότητας, παιδικότητας, μη συνειδητής ζωής, μια επικίνδυνη παράβλεψη ακριβώς αυτού που ο ψυχαναλυτής επιχειρήσει να φωτίσει.

[...]Η πέμπτη γραμμή σκέψης αντιπροσωπεύεται από τον οικονομικό σχεδιασμό βασισμένο στην ανάλυση της κοινωνίας ως μιας οικονομο-υλιστικής διαδικασίας (Marx). [...] Είχε τόσο λίγο λάβει υπόψη τον ψυχολογικό παράγοντα που θεωρούσε ότι μπορεί να τον καταπιέζει ή να τον αποφυσικοποιεί, χωρίς να αναμένει ιδιαίτερα επιβλαβείς συνέπειες. [...]

Ο ιδρυτής του επιστημονικού σοσιαλισμού υποτίμησε τις θρησκευτικές δυνάμεις για τον ίδιο λόγο που υποτίμησε τις κοινωνιο-ψυχολογικές δυνάμεις που δρουν στις ομάδες. Απέτυχε να τις εντάξει στη θεωρία του για την κοινωνική επανάσταση και την κομμουνιστική διακυβέρνηση. Αυτό συνέβη για τον ίδιο λόγο που τον έκανε να διακρίνει μεταξύ της

---

³ Ακριβής και τμηματική μετάφραση του The historic role of sociometry, Who shall survive, p. 8-12.

πρώτης φάσης της κομμουνιστικής θεωρίας και της επόμενης φάσης της. Ο διαχωρισμός της ολότητας σε δύο διαφορετικά πράγματα υπήρξε μια θεωρητική εμμονή στην στρατηγική διαδικασία. [...] Ο Marx θεωρούσε ότι τα οικονομικά και τα κοινωνιο-ψυχολογικά ζητήματα του ανθρώπου δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν ταυτόχρονα. Ότι τα ψυχολογικά μπορούν να περιμένουν, ότι, για να το θέσουμε αλλιώς, δύο διαφορετικές επαναστάσεις ήταν απαραίτητες. [...] Προσπάθησε να αποδείξει, ότι μακροπρόθεσμα τουλάχιστον, όλες οι αποφασιστικές ψυχολογικές αλλαγές παράγονται από οικονομικές επαναστάσεις, ότι από το διαχωρισμό μεταξύ κεφαλαίου και εργατικής τάξης προκύπτει η δομή δύο διαφορετικών τάξεων, της μπουρζουαζίας και του προλεταριάτου και μαζί με αυτό, (προκύπτουν) όλες οι τεράστιες διαφορές μεταξύ των ανθρώπων. [...]

Κοινωνιομετρία, κοινωνιολογία και επιστημονικός σοσιαλισμός⁴

«Η κοινωνιομετρία η μαθηματική μελέτη της ψυχολογικής ιδιοκτησίας των πληθυσμών, η πειραματική μέθοδος και τα αποτελέσματα που αυτή έδωσε με την εφαρμογή ποσοτικών μεθόδων». (J.L.Moreno)

[...1] Τι ακριβώς είναι η κοινωνιομετρία; Η βάση της κοινωνιομετρίας είναι το δόγμα «Αυθορμητισμός και δημιουργικότητα». Έχει δημιουργήσει μια πειραματική μεθοδολογία που είναι εφαρμόσιμη σε όλες τις κοινωνικές επιστήμες. [...]

2) Γιατί προέκυψε στις ΗΠΑ; [...] Ο πιο σημαντικός παράγοντας υπήρξε πιθανά ότι οι ΗΠΑ είναι μια κοινοπολιτεία όπου μικρές ομάδες απολαμβάνουν (ή τουλάχιστον απολάμβαναν τότε) ένα μεγαλύτερο βαθμό ανεξαρτησίας δράσης από ότι στη Γαλλία, τη Γερμανία και τη Σοβιετική Ρωσία. [...] (Άλλος παράγοντας ήταν) η απουσία μιας ολοκληρωτικής θρησκευτικής ή πολιτισμικής ιδεολογίας, όπως ο μαρξισμός, ο καθολικισμός ή ο εθνικισμός που μπορεί να υπήρξαν τόσο ακατανίκητες, ώστε να επιβραδύνουν την ανάπτυξη και τα ξεσπάσματα του αυθορμητισμού μικρών ομάδων. Οι ΗΠΑ μετά τον Α' Π.Π. μετατράπηκαν σε ένα τεράστιο κοινωνιολογικό νησί, ανοιχτό σε κάθε μυθιστόρημα, άνθρωπο, ιδέα και σχεδόν απερίσκεπτα αγιάλιασαν και επέτρεψαν κάθε μορφή κοινωνικού πειραματισμού. [...] Πρέπει να ήταν λόγω της διαρκούς εισροής νέων ομάδων πρωτοπόρων μεταναστών και της συγκριτικής αυτονομίας των μικρών ομάδων να υπάρξουν, απελευθερωμένες από μια αυστηρή κεντρική ιδέα μιας κυβέρνησης ή κουλτούρας αυτό που λειτούργησε ως το φυσικό έδαφος για τα διαρκώς μεταλλασσόμενα και εύπλαστα

---

⁴ Ακριβής και τμηματική μετάφραση του Sociometry, sociology and scientific socialism, Who shall survive, p. 12-21.

από πλευράς δράσης κοινωνιομετρικά πειράματα και μεθόδους. Το χαμηλό επίπεδο συνοχής του αμερικανικού έθνους στην ολότητά του πρέπει να αντισταθμίστηκε από υψηλή αυτονομία και συνοχή στο εσωτερικό των μικρών ομάδων. Σε αντίθεση με τις ΗΠΑ, σε κάποια από τα πολιτισμικά κέντρα της ευρωπαϊκής ηπείρου, για παράδειγμα τη Γερμανία και τη Σοβιετική Ρωσία, δε θα μπορούσαν να εδραιωθούν, παρά μόνο σε ακραίου βαθμού συνοχής κοινωνικές δομές που κινούνται παράλληλα με χαμηλά επίπεδα ελευθερίας - εναλλακτικά θα υπήρχε κοινωνική αναρχία και χάος- , δε θα μπορούσαν να ενσωματωθούν από τις κοινωνικές τους δυνάμεις σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο (μεταξύ των δύο άκρων), το οποίο θα επέτρεπε την αυθόρμητη και φυσική κίνηση μικρών ομάδων.

3) Γιατί πέτυχε στις ΗΠΑ; Γιατί εκπλήρωσε μια σημαντική ανάγκη για τη σταδιακή ενσωμάτωσή τους σε μια ενωμένη εθνικά κουλτούρα. Οι τρεις μορφές της κοινωνιομετρίας, το κοινωνιομετρικό πείραμα, η ομαδική ψυχοθεραπεία και το ψυχόδραμα, παρείχαν ένα συνδετικό υλικό για τα μέρη της. Υποσχέθηκαν να μετατρέψουν περιοχές χαμηλής συνοχής σε περιοχές υψηλής συνοχής, χωρίς όμως να θυσιάσουν τον αυθορμητισμό και την ελευθερία των μικρών ομάδων. Η συνοχή μιας ομάδας μετράται από το βαθμό συνεργασίας και συμμετοχικής διάδρασης προερχόμενη από όσο το δυνατόν περισσότερες υπο-ομάδες και μέλη είναι δυνατό στο όνομα του σκοπού που σχηματίστηκε. **Είναι πολύ πιθανό σε μια αυθόρμητα εξελισσόμενη κοινωνία, η συνοχή να αυξομειώνεται ανάλογα με τον αριθμό μικρών αυτόνομων ομάδων στο εσωτερικό της και ανάλογα με τον αριθμό των ανεξάρτητων στόχων (κριτήρια) γύρω από τους οποίους εξελίσσονται.** Ως μια ελεύθερη, δημοκρατική κοινωνία κλίνει περισσότερο στο να επιτρέπει την παραγωγή ενός μεγάλου αριθμού ανεξάρτητων ομάδων με μεγάλο αριθμό διαφορετικών και ανεξάρτητων στόχων, με τη συνοχή της να τείνει να είναι χαμηλή.

[...] Η κοινωνιομετρία αναγνωρίζεται από αυτό που κάνει, να δίνει ενέργεια στη δράση και να την κρατά ανοιχτή, χρησιμοποιώντας παράλληλα επιστημονική ακρίβεια και πειραματικές μεθόδους για να κρατηθεί η δράση σε όρια. [...] Η μεθοδολογική ανάπτυξη της κοινωνιομετρίας είναι η δυναμική σύνδεση που θα έπρεπε να φέρει την κοινωνιολογία και τον επιστημονικό σοσιαλισμό σε σύγκλιση και τελικά σε ενότητα. Οικουμενικά δεκτά στάνταρ κοινωνικής μέτρησης θα βοηθήσουν επίσης στην επίλυση διεθνών εντάσεων μεταξύ κομμουνιστικών και δημοκρατικών κοινωνιών. [...]

Η εμφάνιση της επιστημονικής μεθόδου⁵

[...] Η επιστήμη της κουλτούρας δεν μπορεί να παραχθεί σε απόσταση και μετά το θάνατο φιλοσόφων και ιστορικών. Πρέπει να ξεινήσει και να αποτελέσει αντικείμενο έμπνευσης των ιδίων των δημιουργών της κουλτούρας. Αυτοί γνωρίζουν τις ρίζες, αυτοί είναι η πηγή, οι σχεδιαστές των αξιακών συστημάτων, οι εφευρέτες των οργάνων και των εμβλημάτων τους. Αν μπορούσαν να μιλήσουν και να ερευνήσουν την πολιτισμική τάξη καθώς δημιουργούν in locus nascendi η επερχόμενη εξέλιξη της κουλτούρας θα φωτιζόταν και θα μπορούσε να προετοιμαστεί ένας οδηγός που ίσως κατάφερε να αποτρέψει την επιδείνωσή της. [...] Δεν είχα άλλη επιλογή από το να αρχίσω από το μηδέν, προσπαθώντας να εδραιώσω τα πειραματικά θεμέλια για μια νέα επιστήμη της κοινωνικής αλλαγής. [...] Χρειαζόμουν δύο συμμάχους, μια κοινότητα πρόθυμη να συνεργαστεί μαζί μου σε μια επαναστατική περιπέτεια και μια επαναστατική μέθοδο ικανή να μου δώσει στοιχεία για το πώς να αναπτύξω ένα σχέδιο ευρηματικού κοινωνικού πειράματος. [...] Αρχικά προσπάθησα να ξεκαθαρίσω στο μυαλό μου τι είναι μια επιστημονική μέθοδος. [...] Ειδικά στα πρώτα στάδια μιας επιστήμης, οι άνθρωποι με εμπνευσμένο ταλέντο είναι αναντικατάστατοι για την αρχική αποκρυστάλλωση της ιδέας. Αλλά όσο μια συγκεκριμένη επιστήμη αναπτύσσεται αυτοί οι άνθρωποι δεν παρέχουν χειροπιαστές αποδείξεις για την ορθότητα του ενστίκτου τους, βασίζουν τα πάντα στην αυθεντία τους. Αυτό είναι δίκαιο για τις διάνοιες, αλλά ανεπαρκές για τα μετριοτέρα μυαλά. Και είναι φυσικά για τη μετριότητα, για τα μέτρια μυαλά που η επιστημονική μέθοδος είναι σχεδιασμένη και ωφέλιμη. [...] Παρόλο που η μέθοδος της διάνοιας κατέστησε τη συμμετοχή στις επιστήμες και τις τέχνες εξαίρεση, η επιστημονική μέθοδος πασχίζει να καταστήσει τη συμμετοχή οικουμενική. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι ο γενναίος κόσμος των ανθρώπων χρειάζεται, όχι μόνο να μοιράζεται, αλλά να συν - παράγεται. Ότι είναι για να δημιουργείται, όχι από μία ή λίγες διάνοιες, αλλά από την προσπάθεια όλων των ανθρώπων.

[...] Εναλλαγές στην εξουσία από τους λίγους στους πολλούς ή αντίστροφα μπορεί να παρατηρηθούν συχνά στο πλαίσιο μιας ομάδας, και στην πραγματικότητα, αποτελούν τυπικό φαινόμενο. Ένα από αυτά, είναι γνωστό ως «κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα» (“sociodynamic effect”), η άνιση κατανομή της συναισθηματικής έντασης μεταξύ των μελών μιας ομάδας, που τους διαχωρίζει σε κοινωνικο-συναισθηματικά πλούσιους και φτωχούς. Βλέπουμε συχνά, ειδικά σε δύσκιαμπτες, απολυταρχικές δομές η ένταση της κοινωνικής

---

⁵ Ακριβής και τμηματική μετάφραση του Emergence of scientific method, Who shall survive, p. 21-27.

δύναμης να βασίζεται σε λίγα άτομα με την πλειονότητα να παραμένει παραμελημένη ή χωρίς δύναμη και ότι οποιαδήποτε προέκταση ευκαιριών για εισερχόμενες επιλογές, άμεσες ή έμμεσες, ιδιωτικές ή συλλογικές, αυξάνουν την κοινωνικοσυναισθηματική δύναμη των λίγων πέρα από κάθε αναλογία. Έχουμε επίσης παρατηρήσει ότι όσο ένα κοινωνικό σύστημα άκαμπτα διατηρεί την κοινωνική δομή του, η μορφή της κοινωνιοδυναμικής επίδρασης ελάχιστα αλλάζει. Σε περιόδους χαλάρωσης της δομής, η ένταση των επιλογών ξεινά να εξαπλώνεται σε άλλα άτομα ή ομάδες τα οποία προηγουμένως ήταν παραμελημένα. Ο παράγοντας επιτάχυνσης μπορεί να είναι ένα κοινωνικό τραύμα που επηρεάζει την ομάδα, κάποιος παράγοντας που καταστρέφει τους ηγέτες, ένας οικονομικός πόλεμος, η μετανάστευση, αρρώστιες ή θάνατος λόγω λιμού ή επιδημίας. Φαίνεται τότε ότι η ένταση των κοινωνικών συναισθημάτων ξεινά να εξαπλώνεται και με την ορμή αυτού του τραύματος, ένας μεγαλύτερος αριθμός μελών της ομάδας ξεινά να μοιράζεται την αγάπη που μετακινείται. Σε συγκεκριμένες στιγμές το κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα αλλάζει από στενότερη (απολυταρχική), σε ευρύτερη (δημοκρατική) κατανομή κοινωνικής ενέργειας που η ομάδα είναι σε θέση να καταναλώσει. Αυτές είναι οι στιγμές στην εξέλιξη μιας ομάδας που την καθιστούν παντελώς ανοιχτή στην κοινωνική αλλαγή, είτε αυτή η αλλαγή αφορά μία διάσταση, για παράδειγμα αξιακή ή οικονομική, είτε αυτή μπορεί να αγγίξει όλες τις διαστάσεις της κοινωνίας. Αυτή η ωριμότητα γίνεται πρώτα έκδηλη ως αλλαγή της κοινωνιοδυναμικής επίδρασης στο εσωτερικό μιας ομάδας. Από τα κοινωνιομετρικά δίκτυα προκύπτει τότε η φωνή των ανθρώπων ενσαρωμένη σε άτομα - κλειδιά που ανακηρύσσουν και ζητούν συγκεκριμένες αλλαγές στην κοινωνική τάξη πραγμάτων. Αλλά όπως η χαλάρωση της δομής υποδεικνύει χαλάρωση της κοινωνιοδυναμικής επίδρασης, μια αυξημένη ακαμψία της δομής υποδεικνύει την επανα-σκληρότητα της κοινωνιοδυναμικής επίδρασης. Αυτή η σκληρότητα και η κρυσταλλοποίηση μπορεί να οδηγήσει στην υποτροπή της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, σε μια αντι-επανάσταση που αντικατοπτρίζεται στο κοινωνιόγραμμα με μία ξαφνική αύξηση της άνισης κατανομής του tele. [...] Το κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα μπορεί να ανακοπεί, αλλά δε θα μπορέσει να αφαιρεθεί.

Το ζήτημα είναι τώρα να καθοριστούν οι κοινωνιομετρικές δυνάμεις που ώθησαν τη διάνοια από την αλαζονεία της απομόνωσης πάνω από το πλήθος, κάτω από τις σιάλες, στο επίπεδο της μετριότητας. [...] Γνωρίζουμε από προηγούμενη δουλειά με την κοινωνιομετρία για την ύπαρξη αυστηρών αριστοτελικών δομών μέσα στις οποίες ένα δημιουργικό άτομο επηρεάζει [...] όλη την κοινότητα. Αλλά τι το καθιστά αδύναμο και το κρατά μακριά από την άμεση επαφή με την κοινωνία; Ο μύθος του Προμηθέα μπορεί να μας δώσει ένα στοιχείο. [...] Γιατί ο Προμηθέας πρόδωσε το Δία; Ήταν μισός θεός και ζήλεψε την ανωτερότητα των

θεών. Ήταν μη δημοφιλής και τον απέρριψαν οι θεοί. Δεν είχε τη δημιουργικότητα των θεών, αλλά του επιτρεπόταν να μοιράζεται τα μυστικά τους. Ο Προμηθέας δεν ανακάλυψε τη φωτιά, την «έκλεψε». Μέσα από αυτή τη δράση πειρατείας θα μπορούσε να μοιάζει με θεός και ενώ δε μπορούσε να ξεγελάσει τους θεούς με την ομοιότητά του με αυτούς, επιχείρησε να ξεγελάσει αυτούς που δεν ήξεραν, τους κοινούς θνητούς. Σύμφωνα με το μύθο κατάφερε να γίνει ήρωας. Αυτό το φαινόμενο θα μπορούσε να ονομαστεί «φθόνος για το δημιουργό» (“creator envy”). Άτομα σαν τον Προμηθέα, οι προκάτοχοι των δημοσίων σχέσεων του καιρού μας, έχουν επανειλημμένα εμφανιστεί κατά τη διάρκεια της ιστορίας, οι ήρωες των ανθρώπων που λειτουργούν ως αντι-διάνοιες και διάνοιες την ίδια στιγμή. Από την αρχή της ιστορίας αυτή η κατάσταση επαναλήφθηκε αμέτρητες φορές, υπήρξαν ξανά και ξανά αντίπαλες διάνοιες σε διαμάχη μεταξύ τους, η φωτιά εκλάπη σε κάθε γενιά και έτσι σταδιακά προέκυψε η επιστημονική μέθοδος.

[...] Η υπόθεση που έκανα ήταν ότι η εμπλοκή μιας διάνοιας στην παραγωγή του μυαλού του και η εκτίμηση που τρέφουν άλλοι γι’ αυτήν αποκαλύπτει ένα σημαντικό συμπεριφοριστικό μοτίβο. Υμνώντας ή καταδικάζοντάς την, προσπερνώντας την ησύχως, σπάνια κάνοντας αναφορές ή μην κάνοντας καθόλου αναφορά στο έργο μιας διάνοιας, είναι ένας δυναμικός τρόπος να καθορίσει κανείς τη θέση της στον ήλιο. Μια μέθοδος ελέγχου αυτής της υπόθεσης ήταν η μελέτη της «συμπεριφοράς αναφοράς» μεταξύ επιστημονικών συγγραφέων. Κατέληξε σε ένα χαρακτηριστικό κοινωνιομετρικό μοτίβο. [...]

Η μάζα των ατόμων που εκπροσωπήθηκαν στο κοινωνιόγραμμα χωρίστηκαν σε δύο υποομάδες. 1) ελκόμενοι από τον πρωταγωνιστή άμεσα ή πιο συχνά έμμεσα μέσω ατόμων - κλειδιά φορτισμένων με θετικό tele για τον πρωταγωνιστή. [...] Το φαινόμενο αυτό θα μπορούσε να ονομαστεί συμπάθεια για τον πρωτοπόρο ή αγάπη για το δημιουργό (“creator love”). 2) απορρίπτοντες τον πρωτοπόρο, τον πρωταγωνιστή, είτε άμεσα, είτε έμμεσα μέσω ατόμων φορτισμένων με αρνητικό tele και απαξιώνοντας τον πρωταγωνιστή. Μια αλυσιδωτή αντίδραση παρήγαγε ένα κοινωνικό δίκτυο ακύρωσης/ άρνησης, το οποίο θα μπορούσε να ονομαστεί εμπάθεια για τον πρωτοπόρο ή φθόνος/ ζήλεια για τον δημιουργό (“creator envy”). Αυτή η αγάπη και ο φθόνος εδώ δεν αποτελούν προσωπικά χαρακτηριστικά. Ένα άτομο μπορεί να έλκεται από ένα είδος ηγέτη και από ένα σύνολο ιδεών και να απορρίπτει ένα άλλο, αλλά η συχνή επανεμφάνιση αυτών των δύο δομών στο κοινωνιόγραμμα υποδεικνύουν ότι διαπραγματευόμαστε συλλογικά φαινόμενα. [...]

Πειραματική κοινωνική επανάσταση⁶

Μια κοινωνική επανάσταση βάζει ολόκληρη την ανθρωπότητα σε δοκιμαστικό σωλήνα. Αν κανείς είχε τη δυνατότητα να είναι συμμετέχων - δρών σε αυτή, και την ίδια στιγμή έξω από αυτή, ένας παρατηρητής, αυτό θα μπορούσε να είναι ένα καλό ξεκίνημα για μια έρευνα των επαναστάσεων *in status nascendi*. Η σπουδαία Γαλλική Επανάσταση μπορεί να χαρακτηριστεί το «λίκο της κοινωνιολογίας». Αποτελεί την εξαιρετική συνδρομή της Γαλλίας στην ανάπτυξη των κοινωνικών επιστημών. Ξεκίνησε μια αλυσιδωτή αντίδραση από τον Saint Simon, τον Fourier, τον Comte, τον Proudhon, στον Durkeim. Η ίδια διάκριση αντιστοιχεί στις σοσιαλιστικές επαναστάσεις που μεσουράνησαν στη Ρωσία. Η παρισινή κομμούνια του 1871, οι ρωσικές επαναστάσεις του 1905 και του 1917 είναι τα λίκνα του Μαρξισμού. Παρά τις ψυχικές συγχύσεις, διαστρεβλώσεις των επιταγών και της τρέλας της ηγεσίας, αυτά τα πειράματα της φύσης και της ιστορίας - παρά το ότι σε μεγάλο βαθμό ανοργάνωτα και ανεξέλεγκτα - κατάφεραν περισσότερο στο να παρασύρουν τους ανθρώπους στη σκέψη γύρω από τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα της ανθρωπότητας, από ότι όλα τα Τμήματα της Κοινωνιολογίας από την εγκαθίδρυσή της. Αλλά τι έχει ένας τόσο παράλογος τρόπος σκέψης, όπως η κοινωνική επανάσταση να κάνει με τη διάνοια και την επιστήμη; Η απάντηση είναι απλή: κατά την περίοδο της ανάδυσης μιας επανάστασης η ανθρωπότητα βρίσκεται σε μια υψηλά παραγωγική φάση · παρόμοια με αυτή μιας διάνοιας σε κατάσταση έμπνευσης · ιδέες που παρέμεναν αδρανείς έρχονται ξαφνικά στο προσκήνιο και σχηματίζουν νέους, συναρπαστικούς και δημιουργικούς αστερισμούς · παρόμοια με έναν ψυχικά ασθενή σε ένα ξαφνικό ξέσπασμα οξείας φάσης, ή με το ξέσπασμα αναδυόμενων ιδεών και κινήσεων στην αρχική φάση μιας νέας θρησκείας. Έπαιξα με την ιδέα του να βάλω επαναστάσεις σε πειραματική βάση. [...] Σκέφτηκα ότι το να φτιάξω επαναστάσεις μικρής κλίμακας θα μου παρείχε πλεονεκτήματα συγκριτικά με τις παγκόσμιες. [...] Μια μικρής κλίμακας επανάσταση πρέπει να είναι αληθινή, όσο η παγκόσμια. Στο πέραςμα των χρόνων διάφορες ευκαιρίες παρουσιάστηκαν με κοινότητες ανθρώπων πρόθυμων να δεσμευτούν σε μια απόλυτη αλλαγή των κοινωνικών τους σχέσεων, σε μια συνεργατική επανάσταση και μπόρεσα να δω με τα μάτια μου, πώς μια κοινωνία μπορεί να αλλάξει και τι συμβαίνει αφού επιτευχθεί αυτή η αλλαγή. Κατά τη διάρκεια των πειραμάτων μικρής κλίμακας συνάντησα πολλά από τα προβλήματα που έχουν περιγραφεί για τις επαναστάσεις μεγάλης κλίμακας, το στάδιο της ιδέας, το στάδιο της προπαγάνδισης και το στάδιο της βίαιης δράσης. [...] Στη μικρής κλίμακας μορφή (επανάστασης), όπως

---

⁶ Ακριβής και τμηματική μετάφραση του *Experimental social revolution, Who shall survive*, p. 27-31.

στην παγκόσμια, η ισχύουσα τάξη πραγμάτων αμφισβητείται από μια νέα. Η υπάρχουσα τάξη πραγμάτων απορρίπτεται από τον προφήτη της νέας τάξης ή από την πλειοψηφία της επαναστατημένης ομάδας. Η νέα τάξη πραγμάτων πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο οράματος με έναν επαρκή βαθμό σαφήνειας και να καταστεί έντονα ποθητή από τον προφήτη (στις θρησκευτικές περιπτώσεις) ή τους ηγέτες (στις κοινωνικές περιπτώσεις) προκειμένου ένα τέτοιου είδους επαναστατικό εγχείρημα να καταστεί ουσιώδες και αποτελεσματικό. Αν αυτές οι περιστάσεις υφίστανται, το βασικής σημασίας πρόβλημα των ηγετών είναι το πώς θα καταστήσουν τη μάζα έτοιμη, το πώς θα τη μετατρέψουν σε αυθόρμητο παράγοντα, δρώντα για λογαριασμό του ζητούμενου της αντικατάστασης της κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Κάποιες μέθοδοι ζεστάματος είναι επιτακτικές για να προετοιμάσουν τις μάζες. Βλέπουμε εδώ τρεις κατηγορίες να ενεργούν, τις οποίες η κοινωνιομετρία κατέδειξε με ιδιαίτερη έμφαση: η κατηγορία της δημιουργικότητας, ένα διαυγές όραμα της νέας τάξης πραγμάτων, η κατηγορία του αυθορμητισμού, οι μάζες να διεγερθούν και να παραμείνουν σε διεγερση για να καταστήσουν το όραμα πραγματικότητα και η κατηγορία του ζεστάματος που θα καταστήσει τον προφήτη ή τους ηγέτες και τις μάζες έτοιμους για δράση.

[...] Η φαντασία των ηγετών πρέπει να υπήρξε ευαίσθητη στις εδώ και τώρα δυνάμεις προκειμένου να μετατρέψουν το πιθανό σε πραγματικό κατόρθωμα.

Η βασική γλώσσα⁷

[...] Υπάρχει ακόμα ένα είδος δεσμών που το ανθρώπινο είδος δεν αποδέχθηκε παρά μόνο με βαθιά αμφιβολία, η γλώσσα. Η κυριαρχία της γλώσσας στον πολιτισμό μας είναι τόσο απόλυτα διαπεραστική, που τείνουμε να ξεχάσουμε ότι δεν γεννιόμαστε γνωρίζοντας τη γλώσσα, αλλά ανατρεφόμαστε μαθαίνοντάς τη. Ο άνθρωπος γεννιέται και βγάζει ήχους, ως παντομιμικό αυτιστικό ον. Η γλώσσα, ίσως η σπουδαιότερη από τις κοινωνικές του εφευρέσεις απορροφάται μόνο σταδιακά από το βρέφος που ενδίδει στην τεράστια πίεση των φορέων του πολιτισμού γύρω του. Παράλληλα με την αυθόρμητη αποδοχή και υιοθέτηση, μια αξιολογή αντίσταση απέναντι στη γλώσσα μπορεί να παρατηρηθεί. Οι γλώσσες του βρέφους αντιστέκονται στην ανάδυση της οργανωμένης γλώσσας και τη στιγματίζουν. Αλλά επίσης, η καθυστερημένη ανάπτυξη της γλώσσας και το τραύλισμα μπορούν να θεωρηθούν «αντι-γλωσσικά σύνδρομα» (“anti-language syndrome”) του βρέφους. [...] Η υπερεκτίμηση της γλώσσας έφτασε στο απόγειό της στον αιώνα μας, με

---

⁷ Ακριβής και τμηματική μετάφραση του *The basic language, Who shall survive*, p. 31-36.

την ιδέα της ψυχαναλυτικής θεραπείας, με την ιδέα ότι μιλώντας για αυτά που έχεις στο μυαλό σου, το υλικό της ψυχής και το κοινωνικό (socius) απογυμνώνονται, με την ιδέα ότι η γλώσσα επιδρά πάνω τους σα σφουγγάρι, απορροφώντας την ουσία τους. Στην πραγματικότητα, η αντίσταση απέναντι στη γλώσσα υποδεικνύει το αντίθετο, ότι δηλαδή σημαντικά τμήματα της ψυχής και του κοινωνικού (socius) αναπτύχθηκαν και συνεχίζουν να αναπτύσσονται έξω από την περιοχή της γλώσσας. Η προσπάθεια ορισμένων συγγραφέων να θεμελιώσουν την κοινωνική ψυχολογία με όρους κοινωνικά σημαντικών συμβόλων της γλώσσας, χρειάζεται επειγόντως διόρθωση. Η παρατήρηση των βρεφών και των ψυχικά ασθενών υποδεικνύουν την ύπαρξη δύο ειδών κινήσεων, της προ-σημασιολογικής και της αντι-σημασιολογικής, συναισθηματικά ταυτιζόμενης και αντίθετης με το σχηματισμό της γλώσσας. [...] Η απάντηση (σε αυτό το δίλλημα) [...] βρίσκεται στην ανάπτυξη πειραματικών μεθόδων που ασχολούνται με τα μοτίβα δράσης των ανθρώπων, από την πιο πρωτόγονη, στην πιο σύνθετη (δράση), μια μελέτη, όχι μόνο από τις γλώσσες και προς τα κάτω, αλλά και από τη δράση και προς τα πάνω.

Ο μύθος του Πύργου της Βαβέλ είναι μια προφητική πρόβλεψη αυτού του προβλήματος. Ο Κύριος είπε: «Και όλη η γη είχε μια γλώσσα... Ας κατέβουμε κάτω και εκεί ας μπερδέψουμε τη γλώσσα τους (των ανθρώπων), για να μην μπορούν να καταλάβουν ο ένας τη γλώσσα του άλλου».

[...] Ποια γλώσσα ήταν αυτή, που σύμφωνα με τις γραφές ήταν οικουμενική; Η γλώσσα που εννοείται εδώ, θα πρέπει να ήταν πιο φυσική και πιο πρωτόγονη από ότι οι γλώσσες που γνωρίζουμε, μια υπο - γλώσσα, μια γλώσσα που μπορεί να χρησιμοποιηθεί χωρίς να προηγηθεί η μάθησή της, μια γλώσσα που ρέει φυσικά και αυθόρμητα από όλα τα στόματα. Η γλώσσες των βρεφών είναι αυθόρμητοι γλωσσικοί σχηματισμοί αυτιστικών όντων. Παρόλο που διαφέρουν από την οργανωμένη γλώσσα του ενήλικα, έχουν μια δική τους δομή, η οποία είναι πιο πρακτική από ότι είναι λεκτική, (βρίσκεται) εγγύτερα στην αυθόρμητη δράση, από ότι στην «παγωμένη» λέξη. Η γλώσσα που αναφέρεται στις γραφές [...] πρέπει να υπήρξε πριν ο άνθρωπος να αναπτύξει τις τοπικές ξεκάθαρες γλώσσες των πιο πρόσφατων πολιτισμών. Πρέπει να ήταν μια προ - κοινωνική, οικουμενική γλώσσα, μια παγκόσμια γλώσσα σαν βρεφική, την εποχή που η ενήλικη ανάπτυξη της ομιλίας δεν είχε αρθρωθεί. (Οι άνθρωποι) δεν πρέπει να είχαν στη διάθεσή τους παρά μια μορφή ενεργά φωνητικής, βραχύνης ομιλίας, η οποία πέρα από το ότι ήταν ασχημάτιστη, ανομοιόμορφη, γεμάτη υποθέσεις, απαιτούσε από τους ανθρώπους να αισθάνονται ο ένας τον άλλον, παρά

να σιέφτονται και να συνομιλούν. Είναι αυτό που κάποτε αποκάλεσα *βασική γλώσσα* (basic language) ή αρχέγονη γλώσσα.

[...] Η κοινωνιομετρία έχει κερδίσει το σεβασμό χάρη στην ανακάλυψη των ανεπίσημων, αδιόρατων δομών των ανθρώπινων ομάδων και γιατί κατέδειξε τη δυναμική επίδραση που αυτές έχουν πάνω στην ανθρώπινη συμπεριφορά. [...] Η γλώσσα είναι ένα από τα κυριότερα κοινωνικά ένστικτα του ανθρώπινου είδους. Η ανακάλυψη των υπο - γλωσσών και της τεχνικής της βασικής γλώσσας μπορούν να καταστούν αντίστοιχης σημασίας για την επιστήμη της επικοινωνίας, όσο η ανακάλυψη του tele, του κοινωνικού ατόμου και του δικτύου για το σχηματισμό των ομάδων.

[...]Το φιλί , η αγκαλιά, η χειραψία, το «μαγικό» άγγιγμα του χεριού, το να κοιτά ο ένας μες στα μάτια του άλλου, οι κινήσεις και οι χειρονομίες της αγάπης και της φιλίας, γεμάτες επιθυμία και απόγνωση, ο ρυθμός των σώματος σε κίνηση, στη δουλειά, στο χορό, στο περπάτημα και στο τραγούδι, στο παιχνίδι έχουν δυνατότητες που έχουν μόνο μερικώς απελευθερωθεί. Οι παγωμένες μορφές της γλώσσας και των τεχνών τις κράτησαν πίσω και δεν έχουν επιτρέψει την ανάπτυξη ενός καινούργιου πλούτου, μιας *αυθόρμητης και δημιουργικής πολιτισμικής τάξης πραγμάτων*. Υπάρχουν ανθρώπινες καταστάσεις τέτοιας οικουμενικότητας, ικανές να υπερβούν τα κοινωνικά σύμβολα, τις συνήθειες και τα πολιτισμικά στεγανά. Οι εμπειρίες του «μείς» καθίστανται δυνατές χωρίς την άμεση βοήθειά τους. [...] Εδώ, οι λογικές - συναισθηματικές γλώσσες του πολιτισμού μας, πιο πολύ θα διέκοπταν παρά θα βοηθούσαν.

[...] Διδαχθήκαμε και πιστέψαμε ότι η ειρήνη θα έρθει στους ανθρώπους όταν καταφέρουν να κατανοήσουν ο ένας τον άλλον. Αυτό θα έπρεπε να είναι εύκολο, αλλά δεν είναι. Οι γλώσσες δεν φέρνουν μόνο κατανόηση, συχνά αυξάνουν τις παρεξηγήσεις. Ένα σπουδαιότερο μήνυμα έφτασε σε εμάς από τον παλιό μύθο της σύγχυσης των γλωσσών, ότι η ειρήνη θα έρθει στους ανθρώπους, όχι μόνο μέσα από την κατανόηση· *η ειρήνη θα έρθει στους ανθρώπους στο μακρινό μέλλον όταν μάθουν να τα πηγαίνουν καλά, παρά το γεγονός ότι δεν καταλαβαίνουν ο ένας τον άλλον*.

Το δόγμα αυθορμητισμός – δημιουργικότητα⁸

Εισαγωγικό Σημείωμα

Η παράθεση στην αρχή της εργασίας αυτού του κεφαλαίου κρίθηκε απαραίτητη καθώς σύμφωνα με το Moreno ο αυθορμητισμός είναι η δεξιότητα που καλούμαστε ως εκπαιδευόμενοι να «διδασχθούμε» και να «διδάξουμε» με τη σειρά μας στις ψυχοδραματικές ομάδες που θα οργανώσουμε ως ψυχοδραματιστές και ψυχοδραματίστριες.

Εχθροί του αυθορμητισμού είναι ο αυτοματισμός και τα αντανακλαστικά, η τάση του ανθρώπου να λειτουργεί με τον πιο άμεσα διαθέσιμο στη μνήμη του τρόπο, παγιδευμένος να ανταποκρίνεται σε κάθε κατάσταση, γνώριμη ή καινούργια με τρόπο μαθημένο και δοκιμασμένο στο παρελθόν. Σύμμαχοι του αυθορμητισμού από την άλλη πλευρά είναι η δημιουργικότητα και η παραγωγικότητα. Η ύπαρξη του παράγοντα αυθορμητισμού – ακόμα κι αν είναι συγκριτικά με τα πολιτισμικά στεγανά λιγότερο ανεπτυγμένος, είναι η αιτία που δεν μπορεί εύκολα να συλληφθεί και να αποτυπωθεί η ανθρωπογεωγραφία του κόσμου και η κοινωνική πραγματικότητα μέσα στην οποία τα άτομα ζουν, δρουν και σκέφτονται.

Το ψυχόγραμμα και το κοινωνιόγραμμα επιχειρούν να διδάξουν τον αυθορμητισμό ως πυξίδα των συναισθημάτων, των σκέψεων και των δράσεων και την αξιοποίησή του ως διέξοδο από τα ποικίλα στεγανά που τον καταστέλλουν αντιπροτείνοντας έτοιμες λύσεις σε νέες συνθήκες.

Ο Moreno διατύπωσε την ιδέα ότι ο αυθορμητισμός και η δημιουργικότητα αποτελούν τον μέγιστο κοινό παρονομαστή του ανθρώπινου είδους και πιστός σε αυτή του τη θέση, τοποθέτησε αυτή τη δίδυμη έννοια στο κέντρο της επιστήμης της κοινωνιομετρίας. Η κοινωνιομετρικές μέθοδοι λειτουργούν στο παρόν *in situ*, ακριβώς όπως ο αυθορμητισμός, για να μπορούν να τον ενεργοποιήσουν σε κάθε άτομο που συμμετέχει και ενισχύουν τη δημιουργικότητα κάθε ατόμου με την πρόσκληση σε δράση.

Βασιζόμενοι στη θεωρία του Moreno, θα λέγαμε ότι η παρουσία των πολιτισμικών στεγανών στον ανθρώπινο πολιτισμό είναι η απόδειξη της ύπαρξης του αυθορμητισμού στα πρώτα στάδια του ανθρώπινου πολιτισμού, ο μεγάλος βαθμός του οποίου οδήγησε στη δημιουργία αποτελεσματικών στο εκεί και τότε εργαλείων. Αυτό που η κοινωνιομετρία αμφισβητεί είναι το κατά πόσο η μετατροπή αυτών των εργαλείων σε αποκλειστικά κατάλληλα για το εδώ και τώρα συνεχίζει να ισχύει. Επιχειρεί να δώσει στον άνθρωπο και την κοινωνία του τη δυνατότητα αυθόρμητης και ενεργητικής δράσης για τον επανα-ορισμό σε κάθε στιγμή του τι θεωρείται κατάλληλη απόκριση σε κάθε συνθήκη, παλιά ή νέα,

---

8 Ακριβής μετάφραση του Doctrine of spontaneity and creativity, Who shall survive, p. 39-48.

*για να ελευθερώσει τελικά τον άνθρωπο και την κοινωνία του από την στερεοτυπική χρήση αυτών που ως σήμερα δημιούργησε, δίνοντάς του την ευκαιρία να δημιουργήσει εδώ και τώρα αυτό που τώρα χρειάζεται. Για τον Moreno, ο φόβος που ο άνθρωπος αισθάνεται για τον αυθορμητισμό, θα γίνει δέος όταν μάθει να τον εκπαιδεύει. Ακολουθεί η πλήρης μετάφραση του κεφαλαίου *Doctrine of spontaneity and creativity*.*

Η βάση της κοινωνιομετρίας είναι οι οικουμενικές ιδέες του αυθορμητισμού και της δημιουργικότητας. Η κοινωνιομετρία έχει πάρει αυτές τις ιδέες/ έννοιες από το μεταφυσικό και φιλοσοφικό επίπεδο και τις έφερε στο εμπειρικό τεστ μέσω των κοινωνιομετρικών μεθόδων. Η παρουσίαση αυτών των εννοιών είναι το πρώτο βήμα στο κοινωνιομετρικό σύστημα.

Ο αυθορμητισμός και η δημιουργικότητα δεν ταυτίζονται και δεν μοιάζουν. Αποτελούν διαφορετικές κατηγορίες, παρά το γεγονός ότι στρατηγικά συνδέονται. Στην περίπτωση του Ανθρώπου ο αυθορμητισμός του (s) είναι πιθανό να είναι εις διαμέτρου αντίθετος με τη δημιουργικότητά του (c). Ένα άτομο είναι πιθανό να έχει μεγάλο βαθμό αυθορμητισμού και καθόλου δημιουργικότητα και σε αυτή την περίπτωση έχουμε να κάνουμε με ένα αυθόρμητα ηλίθιο άτομο (spontaneous idiot). Από την άλλη κάποιος μπορεί να έχει ανεπτυγμένη δημιουργικότητα και καθόλου αυθορμητισμό, και έτσι μιλάμε για έναν δημιουργό χωρίς χέρια (creator “without arms”). Ο θεός αποτελεί εξαίρεση γιατί στην περιπτωσή του, όλος ο αυθορμητισμός έγινε δημιουργικότητα. Τουλάχιστον στον κόσμο που βιώνουμε, δεν είναι δυνατόν να συναντήσουμε αμιγώς τον αυθορμητισμό ή αμιγώς πολιτισμικά στεγανά, καθώς αυτά είναι αλληλοσυμπληρούμενες λειτουργίες.

Το σύμπαν είναι γεμάτο από προϊόντα της διάδρασης μεταξύ αυθορμητισμού και δημιουργικότητας ως α) προσπάθειες που γίνονται γέννηση και ανατρέφουν νέα μωρά, β) προσπάθειες που γίνονται δημιουργία νέων έργων τέχνης, «πολιτισμικών στεγανών», νέων κοινωνικών θεσμών, κοινωνικών στεγανών και στερεοτύπων, τεχνολογικών εφευρέσεων, ρομπότ και μηχανών και γ) προσπάθειες που γίνονται δημιουργία νέων κοινωνικών συστημάτων. Ο αυθορμητισμός μπορεί να κινητοποιήσει ένα δημιουργικά προικισμένο άτομο και να προκαλέσει την αντίδρασή του. Γεννήθηκαν περισσότεροι Michelangelo από αυτόν που ζωγράφισε τους υπέροχους πίνακες, πολλοί περισσότεροι Beethoven από αυτόν που συνέθεσε τις υπέροχες συμφωνίες και πολλοί περισσότεροι Χριστοί από τον έναν που έγινε Ιησούς της Ναζαρέτ. Αυτό που όλοι έχουν κοινό είναι η δημιουργικότητα και οι δημιουργικές ιδέες. Αυτό που τους διαχωρίζει είναι ο αυθορμητισμός, ο οποίος, στις

επιτυχημένες περιπτώσεις κατέστησε ικανό το φορέα του να αποκτήσει πλήρη έλεγχο των διαθέσιμων πόρων του, ενώ οι αποτυχημένες περιπτώσεις είναι αμήχανες με τους θησαυρούς τους. Υπέφεραν από αναποτελεσματικότητα στο ζέσταμα τους. Η δημιουργικότητα χωρίς τον αυθορμητισμό γίνεται άψυχη. Η ζωτική της ένταση αυξάνεται και μειώνεται κατ' αναλογία του βαθμού αυθορμητισμού από τον οποίο τροφοδοτείται. Ο αυθορμητισμός χωρίς δημιουργικότητα είναι κενός και αποτυγχάνει. *Ο αυθορμητισμός και η δημιουργικότητα είναι κατηγορίες μιας διαφορετικής τάξης. Η δημιουργικότητα ανήκει στις κατηγορίες της ουσίας/ του περιεχομένου- είναι η αφίδα της ουσίας, ο αυθορμητισμός ανήκει στις κατηγορίες των καταλυτών - είναι η αφίδα του καταλύτη.*

Η μοίρα ενός πολιτισμού καθορίζεται από την δημιουργικότητα των φορέων του. Παρόλα αυτά, η δημιουργικότητα δεν έχει εγκαθιδρυθεί ως επιστημονικό πεδίο αναφοράς, με αποτέλεσμα να εκλείπει μια βάση για κριτική των αποκλίσεών της. Αν μια ασθένεια των δημιουργικών λειτουργιών επηρέασε την πρωταρχική ομάδα, τους δημιουργικούς ανθρώπους - μέλη του ανθρώπινου είδους, τότε είναι εξαιρετικά σημαντικό να επανα-οριστεί η έννοια της δημιουργικότητας και να γίνει σύγκριση των γνήσιων μορφών της με τις διαστρεβλωμένες της εκφάνσεις. Υπάρχουν έργα που επιβιώνουν των δημιουργών τους και τελικά επικρατούν στα ανθρώπινα πολιτισμικά μοτίβα. Επιβιώνουν χάρη σε ορισμένες τεχνολογικές εξελίξεις που τα καθιστούν διατηρήσιμα. Αυτές οι διατηρημένες μορφές έργων είναι πιθανό να εισέλθουν στη σάρκα του καλλιτέχνη και να τον ελέγξουν εκ των έσω, όπως για παράδειγμα, σε έναν ηθοποιό ή να παράσχουν τεχνολογικές φόρμες με περιεχόμενο, όπως για παράδειγμα, τα βιβλία. Μπορούμε να φανταστούμε μια περίοδο του πολιτισμού πριν την ανακάλυψή τους. Αποτελούν πολιτισμικά στεγανά υποβόσκοντα σε κάθε είδος δημιουργικής δραστηριότητας- η αλφαβήτα, οι αριθμοί, η γλώσσα, οι νότες. Αυτά τα στεγανά καθορίζουν τους τρόπους δημιουργικής μας έκφρασης. Σε κάποιες περιπτώσεις είναι δυνατό να λειτουργούν ως δύναμη πειθάρχησης, σε άλλες ως εμπόδιο. Είναι δυνατό να ανοικοδομήσουμε την κατάσταση της δημιουργικότητας στη φάση πριν τη δημιουργία των στεγανών που κυριαρχούν στον πολιτισμό μας. Ο πριν τα στεγανά άνθρωπος, ο άνθρωπος του πρώτου σύμπαντος, δεν είχε στη διάθεσή του μουσική σημειογραφία όπου μπορούσε να προβάλλει τη μουσική εμπειρία του νου, αλφαβητική σημειογραφία στην οποία μπορούσε να προβάλλει τις λέξεις και τις σκέψεις του γραπτά. Δεν είχε μαθηματική σημειογραφία η οποία έγινε η βασική γλώσσα της επιστήμης. Πριν επιλέξει από τη μάζα άναρθρων ήχων και φωνηέντων που αναπτύχθηκαν μέσα στις γλώσσες μας θα πρέπει να είχε μια σχέση με τη διαδικασία της δημιουργικότητας, διαφορετική από το σύγχρονο άνθρωπο, αν όχι με την ίδια της την πηγή, σίγουρα με την προβολή και την έκφραση της. Όταν αφαιρέσαμε ένα

προς ένα τα στεγανά από τον φορέα και δεν απέμεινε τίποτα πέρα από τη γυμνή προσωπικότητά του, ο πριν τα στεγανά άνθρωπος μάς έγινε καλύτερα κατανοητός. Ο πρώτος άνθρωπος, ο άνθρωπος του πρώτου σύμπαντος θα πρέπει να καθοδηγήθηκε από το εγγενές ζέσταμα του, το υπερ-εργαλείο του, ανειδίκευτο ακόμα, αλλά που τέθηκε σε λειτουργία ως ολότητα, προβάλλοντας στις εκφράσεις του προσώπου, στους ήχους και τις κινήσεις, τα οράματα του μυαλού του. Ένα είδος ψυχοδράματος θα μπορούσε να είναι ο κοινός παρονομαστής όλων των ειδών πολιτισμικών στεγανών στα οποία ο πολιτισμός σταδιακά ειδικεύτηκε. Οι ήχοι που αρθρώθηκαν από αυτόν αρχικά ως μια απλή μέθοδος για να καταστεί η ζωή όσο πιο εκφραστική γίνεται, αναπτύχθηκαν σταδιακά στο ίζημα του πρώτου αλφάβητου το οποίο επιλέχθηκε μεταξύ άλλων ήχων. Βρίσκουμε κατάλοιπα της πριν τα στεγανά μεθόδου του ψυχοδράματος στην προπαρασκευαστική φάση κάθε πολιτισμικού έργου. Η έμπνευση που καθοδηγεί έναν δημιουργικό άνθρωπο στην παραγωγή ενός πολιτισμικού έργου είναι αυθόρμητη. Όσο γνησιότερο και προφανές είναι ένα πρόβλημα στο οποίο προσπαθεί να ανταποκριθεί ένα άτομο, τόσο περισσότερο του επιβάλλεται να κάνει χρήση της δικής του προσωπικότητας, ως εργαλείο πειραματισμού, και της συνθήκης που τον περιβάλλει, ως ακατέργαστο υλικό, όπως ακριβώς ο πρώτος άνθρωπος.

Η μάχη με τα πολιτισμικά στεγανά χαρακτηρίζει βαθιά τον πολιτισμό στην ολότητά του και εκφράζεται με πληθώρα προσπαθειών για διαφυγή από αυτά. Η προσπάθεια αποφυγής του τυποποιημένου κόσμου, παρουσιάζεται σαν απόπειρα επιστροφής στο χαμένο παράδεισο, στο πρώτο σύμπαν του πρώτου ανθρώπου, το οποίο υποκαταστάθηκε σταδιακά από το δεύτερο σύμπαν στο οποίο ζούμε σήμερα. Είναι πιθανό ότι όλα τα πολιτισμικά στεγανά είναι οι τελικές προβολές των τεράστιων ασαφειών που το νοητικό μυαλό του ανθρώπου ανέπτυξε στη μάχη για μια ανώτερη ύπαρξη. Σταδιακά οι ασάφειες οδήγησαν από τις εικόνες των πραγμάτων, στα γράμματα του πρώτου σύγχρονου αλφάβητου και των αριθμών. Η προσοδευτική ασάφεια και η διαφοροποίηση των ήχων προετοίμασαν το έδαφος για τη μουσική σημειογραφία. Αυτό που όμως θα πρέπει να μοιράζονταν ο Beethoven της εποχής πριν τα στεγανά και ο Beethoven του σήμερα, είναι ο βαθμός του αυθορμητισμού κατά τη δημιουργία. Παρόλα αυτά, τότε ήταν αυθεντικός χωρίς την επικυριαρχία του πολιτισμού μας και ήταν πιθανά γι' αυτό το λόγο πιο δυνατός - από την άλλη πλευρά, λιγότερο εύγλωττος/ σαφής και λιγότερο πειθαρχημένος σε σχέση με τα σημερινά προϊόντα.

Ο αυθορμητισμός δρα στο παρόν, εδώ και τώρα. Κινητοποιεί το άτομο προς μια επαρκή ανταπόκριση σε μια νέα κατάσταση, ή μια νέα ανταπόκριση σε μια παλιά κατάσταση.

Συνδέεται στρατηγικά με δύο αντίθετες κατευθύνσεις, τον αυτοματισμό και τα αντανάκλαστικά, καθώς επίσης και με την παραγωγικότητα και τη δημιουργικότητα. Η εξέλιξή του στο χρόνο προηγείται της λίμπιντο, της μνήμης και της ευφυΐας. Παρά το γεγονός όμως, ότι είναι καθολικός και εξελικτικά παλαιότερος, ο αυθορμητισμός είναι ο λιγότερο ανεπτυγμένος από τους παράγοντες που λειτουργούν στο πλαίσιο του κόσμου του ανθρώπου. Αποθαρρύνεται περισσότερο και συχνότερα συγκριτικά με άλλους παράγοντες και περιορίζεται από τις πολιτισμικές τακτικές. Μεγάλο τμήμα της ψυχο- και κοινωνιοπαθολογίας μπορεί να αποδοθεί στην ανεπαρκή ανάπτυξη του αυθορμητισμού. Συνεπώς, ο αυθορμητισμός αποτελεί την πιο πρόσφορη δεξιότητα προς διδασχή για τους θεραπευτές σε όλα μας τα εκπαιδευτικά ινστιτούτα και αυτοί με τη σειρά τους θα πρέπει να διδάσκουν στους πελάτες τους πώς να γίνουν περισσότερο αυθόρμητοι, χωρίς να γίνονται υπερβολικοί. Υπάρχουν επαρκείς αποδείξεις ότι ο αυθορμητισμός του βρέφους πρέπει να σχετίζεται με το γεγονός ότι έρχεται στον κόσμο. Κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης ζεσταίνεται για τη γέννησή του. Η διάρκεια της κύησης εξαρτάται από το έμβρυο και όχι από τη μητέρα. Το έμβρυο επιθυμεί να γεννηθεί. Η γέννηση αποτελεί βασική και δημιουργική διαδικασία. Είναι θετική πριν να καταστεί αρνητική, είναι υγιής πριν γίνει παθολογική, αποτελεί νίκη πριν αποτελέσει τραύμα. Το άγχος απορρέει από την απώλεια του αυθορμητισμού.

Ο αυθορμητισμός (s) θέτει σε λειτουργία έναν μεταβαλλόμενο βαθμό ικανοποιητικής ανταπόκρισης που ένα άτομο εκδηλώνει σε μια κατάσταση μεταβαλλόμενου βαθμού καινοτομίας. Το ζέσταμα αποτελεί μια λειτουργική έκφραση αυθορμητισμού. Ο αυθορμητισμός και η δημιουργικότητα εκδηλώνονται σε όλα τα επίπεδα των ανθρώπινων σχέσεων, στο φαγητό, στο περπάτημα, στον ύπνο, στη σεξουαλική διάδραση, στην επικοινωνία, στη δημιουργικότητα, στη θρησκευτική συνειδητοποίηση και στον ασκητισμό.

Το ποια θέση κατέχει ο παράγοντας s στην οικουμενική θεωρία για τον αυθορμητισμό είναι μια σημαντική θεωρητική ερώτηση. Ο παράγοντας s προκύπτει μόνο στις ανθρώπινες ομάδες ή μπορεί η υπόθεση s να επεκταθεί με σχετικά όρια σε μη ανθρώπινες ομάδες και στα ζώα και τα φυτά; Πώς μπορεί η ύπαρξη του παράγοντα s να συμφιλωθεί με την ιδέα ενός μηχανιστικού νόμου της διατήρησης του σύμπαντος, όπως για παράδειγμα με την αρχή της διατήρησης της ενέργειας; *Η αρχή της διατήρησης της ενέργειας έχει υπάρξει το «υποσυνείδητο» μοντέλο πολλών κοινωνικών και ψυχολογικών θεωριών*, όπως η ψυχαναλυτική θεωρία της λίμπιντο. Βασισμένος σε αυτή τη θεωρία, ο Freud σκέφτηκε ότι, αν η σεξουαλική ορμή δεν ικανοποιείται με άμεσο τρόπο ως τέτοια, θα μετατοπίσει την ανεφάρμοστη

ενέργεια αλλού. Θα πρέπει σιέφτηκε, να προσκολληθεί σε μια παθολογική εστία ή να εκφραστεί μετουσιωμένη. Δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι αυτό το ανεφάρμοστο αποτέλεσμα θα εξαφανιστεί γιατί ήταν προκατειλημμένος από την φυσική αρχή της διατήρησης της ενέργειας. Αν κι εμείς έπρεπε να ακολουθήσουμε εδώ αυτή την άποψη περί ενεργειακής διάταξης, και αμελούσαμε τις μακροχρόνιες αντιφάσεις κατά την ανάπτυξη των φυσικών και πνευματικών φαινομένων, θα έπρεπε να θεωρήσουμε τον αυθορμητισμό ως ψυχολογική ενέργεια – μια ποσότητα που διαχέεται στο πεδίο - η οποία αν δεν μπορούσε να εκφραστεί προς μια κατεύθυνση, θα έρεε προς μια άλλη, με σκοπό να διατηρήσει το βαθμό της και να επιτύχει την ισορροπία. Θα έπρεπε να θεωρήσουμε ότι το άτομο έχει αποθηκευμένη μια συγκεκριμένη ποσότητα αυθορμητισμού στην οποία προσθέτει και την οποία σπαταλά κατά τη διάρκεια της ζωής του. Όσο ζει ξοδεύει από την αποθηκευμένη ποσότητα. Μπορεί να την καταναλώσει όλη ή να κάνει υπερανάλψη. Σύμφωνα με τις έρευνες για τον αυθορμητισμό μια τέτοια ερμηνεία δεν είναι ικανοποιητική, τουλάχιστον στο επίπεδο της ανθρώπινης δημιουργικότητας.

Το άτομο δεν είναι προικισμένο με αυθορμητισμό συγκεκριμένης ποσότητας και έντασης. Ο αυθορμητισμός είναι (ή δεν είναι) διαθέσιμος σε ποικίλους βαθμούς ετοιμότητας από το μηδέν έως το μέγιστο, λειτουργώντας ως καταλύτης. Συνεπώς, για εκείνον που αντιμετωπίζει μια νέα κατάσταση, δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική, από το να χρησιμοποιήσει τον παράγοντα s ως οδηγό ή φακό που θα τον βοηθήσει να εντοπίσει τα καταλληλότερα συναισθήματα, σκέψεις και δράσεις. Κάποιες φορές πρέπει να προκληθεί περισσότερο και άλλες φορές λιγότερος αυθορμητισμός, ανάλογα με τις απαιτήσεις της κατάστασης ή το έργο που κανείς έχει να επιτελέσει. Θα πρέπει να είναι προσεκτικός ώστε να μην παράξει λιγότερη από την απαιτούμενη ποσότητα αυθορμητισμού - αν αυτό συνέβαινε θα έπρεπε να έχει δημιουργήσει ένα χώρο αποθήκευσης από όπου θα μπορούσε να προμηθευτεί την ποσότητα που λείπει. Αντίστοιχα, θα πρέπει να προσέξει να μην παράξει περισσότερο από ότι απαιτεί η συνθήκη, γιατί την πλεονάζουσα ποσότητα είναι πιθανό να την αποθηκεύσει, διατηρώντας την για το μέλλον, σαν να ήταν ενέργεια, και συνεπώς να ολοκληρώσει το φαύλο κύκλο που καταλήγει στον περιορισμό του αυθορμητισμού και τη δημιουργία πολιτισμικών στεγανών. Ο αυθορμητισμός λειτουργεί μόνο τη στιγμή που εμφανίζεται, όπως το φως που ανάβει σε ένα δωμάτιο. Όταν αυτό σβήσει, η βασική δομή του δωματίου παραμένει ίδια, αλλά η θεμελιώδης ποιότητά του έχει εξαφανιστεί.

Ο φυσικός νόμος της διατήρησης της ενέργειας έγινε αποδεκτός κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, ως ένα οικουμενικό αξίωμα. Πολλές σχολές θεώρησαν την

ενέργεια σε όλες της τις εκφράσεις σαν να ήταν ένας όγκος νερού σε ένα ποτήρι. Αν το νερό χανόταν τελείως ή μερικώς, δε θα μπορούσε να έχει εξαφανιστεί. Θα πρέπει να είχε καταναλωθεί, χυθεί ή μετατραπεί σε κάτι ισοδύναμο. Συμπέραναν ότι ο βαθμός της ενέργειας που υπήρξε αρχικά θα πρέπει να διατηρήθηκε σταθερός σε κάθε σημείο της διαδικασίας. Αντίστοιχα, ο Freud κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ενέργεια της λίμπιντο διατηρείται. Κι έτσι, αν η ροή της λίμπιντο διακοπεί και δεν εκφραστεί για το σκοπό της, η κατεστραμμένη ενέργεια θα ακολουθήσει μια άλλη ροή και θα βρει νέες διεξόδους έκφρασης, όπως για παράδειγμα επιθετικότητα, υποκατάσταση, προβολή, παλινδρόμηση ή μετουσίωση. Τα φαινόμενα αυτά που φαινομενικά δεν σχετίζονται μπορούν τώρα να εκφραστούν στο πλαίσιο μιας μοναδικής αρχής, της λίμπιντο. Σε ένα τόσο κλειστό ψυχοδυναμικό και κοινωνιοδυναμικό σύστημα δεν υπάρχει χώρος για αυθορμητισμό. Αν η ενέργεια της λίμπιντο πρέπει να παραμένει σταθερή ο κοινωνιο-ψυχολογικός ντετερμινισμός είναι απόλυτος. Αν ένας παράγοντας όπως ο αυθορμητισμός δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι θέτει σε λειτουργία τους ψυχοδυναμικούς και κοινωνιοδυναμικούς παράγοντες που προκαλούν την εκδήλωση συμπεριφορών – αν δεν μπορούν να εντοπιστούν σε πρόσφατα γεγονότα - πρέπει να υποκύψουν σε ένα ασύλληπτο παρελθόν. Τα ευρήματα των ερευνών για τον αυθορμητισμό καθιστούν αυτά τα καταναγκαστικά συστήματα διανοητικοποίησης μη απαραίτητα. Η ενότητα και η οικουμενικότητα της εξήγησης που προσφέρουν είναι ένα μεγάλο τίμημα που δεν αξίζει να πληρωθεί. Οδήγησε σε μια υπεραπλουστευμένη ερμηνεία και σε μια επικίνδυνη αδράνεια που εμποδίζει την ανάπτυξη νέων μεθόδων αναζήτησης και πειραματισμού. Όσο ο αυθορμητισμός ήταν μία θολή, μυστηριακή και ιερή έννοια, τέτοιου είδους δύσκαμπτα συστήματα μπορούσαν να ευδοκιμήσουν σχεδόν ανεμπόδιστα, αλλά με την αναπόφευκτη ανάδυσή του ως ενεργητικής ιδέας, ως ευδιάκριτου και μετρήσιμου παράγοντα, το κλίμα αναστράφηκε προς πιο ευέλικτα συστήματα.

Η αρχή που έθεσε σε κίνηση την κοινωνιομετρία είναι οι δίδυμες έννοιες αυθορμητισμός – δημιουργικότητα, όχι ως αφηρημένες έννοιες, αλλά ως λειτουργίες των πραγματικών ανθρώπων και των σχέσεών τους. Εφαρμοσμένη στα κοινωνικά φαινόμενα κατέστησε σαφές ότι οι άνθρωποι δεν συμπεριφέρονται όπως οι κούκλες, αλλά είναι προικισμένοι με ποικίλους βαθμούς πρωτοβουλίας και αυθορμητισμού. Η επονομαζόμενη κοινωνική δομή που προκύπτει ως αποτέλεσμα της διάδρασης των 2,5 δισεκατομμυρίων ανθρώπων δε μπορεί να γίνει κατανοητή. Δεν «δίνεται» όπως ένα τεράστιο σχήμα – όπως για παράδειγμα μια γεωγραφική αποτύπωση της υδρογείου σφαίρας, αλλά *βυθίζεται* και αλλάζει από διαπροσωπικούς και συλλογικούς παράγοντες. Αν το πνευματικό και κοινωνικό σύμπαν διακατέχεται από μια αρχή, αυτή είναι η δίδυμη έννοια, της οποίας η απτότερη

πραγμάτωση βρίσκεται στην αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων, ατόμων και πραγμάτων, μεταξύ ατόμων και εργασίας, κοινωνίας και κοινωνίας, μεταξύ κοινωνίας και της ανθρωπότητας στο όλον της.

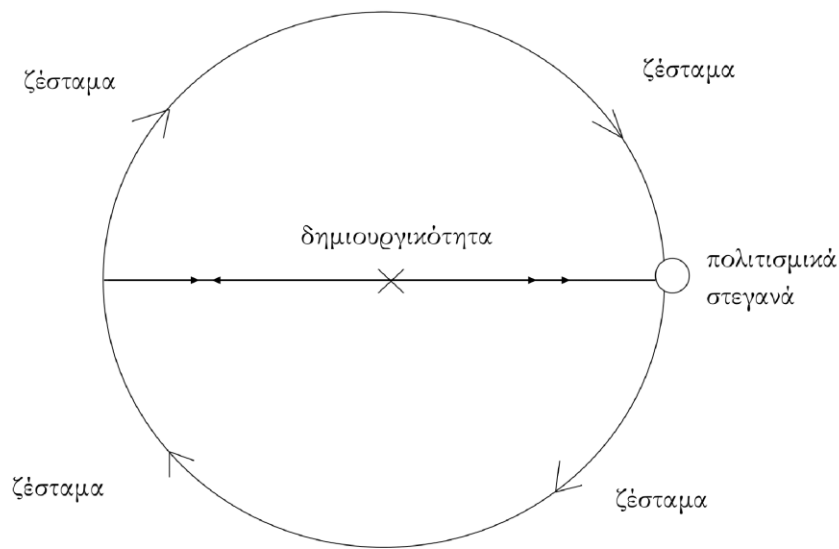
Το γεγονός ότι ο αυθορμητισμός και η δημιουργικότητα μπορούν να λειτουργήσουν στο πλαίσιο του ψυχικού σύμπαντος και να προκαλέσουν επίπεδα οργανωμένης έκφρασης που δεν είναι εντοπίσιμη σε υπάρχοντες καθοριστικούς παράγοντες, προκαλεί την ανάγκη για εγκατάλειψη ή αναδιαμόρφωση των υπαρχουσών θεωριών, που ανοιχτά και σιωπηρά βασίζονται στο ψυχαναλυτικό δόγμα, για παράδειγμα των θεωριών για την ματαιώση, την προβολή, την υποκατάσταση και τη μετουσίωση. Αυτές οι θεωρίες πρέπει να ξαναγραφτούν, αφού επανεξεταστούν και βασιστούν στο ανάπτυγμα του αυθορμητισμού και της δημιουργικότητας.

Στη θεωρία του αυθορμητισμού, η ενέργεια ως οργανωμένο σύστημα ψυχολογικών δυνάμεων δεν έχει πλήρως αποδοθεί. Επανεμφανίζεται με τη μορφή πολιτισμικών στεγανών. Αλλά αντί να είναι η πηγή, στο ξεκίνημα κάθε διαδικασίας - όπως είναι η λιμπιντο, αποτελεί το τελικό στάδιο της διαδικασίας, το τελικό προϊόν. Αξιολογείται με βάση τη σχετικότητα, όχι ως απόλυτη μορφή, αλλά ως ενδιάμεσο προϊόν, από καιρό εις καιρόν αλλάζοντας διάταξη, σχήμα, ή παντελώς διαλυόμενο από νέους παράγοντες αυθορμητισμού που επιδρούν σ' αυτό. Είναι στη διάδραση μεταξύ αυθορμητισμού - δημιουργικότητας και πολιτισμικών στεγανών που η ύπαρξη του παράγοντα s μπορεί κατά κάποιο τρόπο να συμφιλιωθεί με τους νόμο διατήρησης του σύμπαντος, όπως για παράδειγμα με το νόμο διατήρησης της ενέργειας.

Ο κανόνας της δημιουργικότητας έχει τέσσερις φάσεις: τη δημιουργικότητα, τον αυθορμητισμό, το ζέσταμα και τα στεγανά (βλ. διάγραμμα). Ο αυθορμητισμός είναι καταλύτης. Η δημιουργικότητα είναι το στοιχείο X, το οποίο δεν υπακούει σε ειδικό κανόνα και μπορεί να αναγνωριστεί από τις πράξεις του. Προκειμένου να καταστεί αποτελεσματικό, αυτό (η ωραία κοιμωμένη), χρειάζεται ένα καταλύτη, τον αυθορμητισμό. Η λειτουργική έκφραση της διάδρασης αυθορμητισμού-δημιουργικότητας είναι το ζέσταμα. Από όσο γνωρίζουμε, τα μοναδικά προϊόντα από τέτοιου είδους διαδράσεις είναι τα στεγανά.

Ο κανόνας της δημιουργικότητας

αυθορμητισμός - δημιουργικότητα – διατήρηση

ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΚΥΚΛΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ
ΑΥΘΟΡΜΗΤΙΣΜΟΥ-ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑΣ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ
ΣΤΕΓΑΝΩΝ (S-C-CC)

S-αυθορμητισμός, C-δημιουργικότητα, CC-πολιτισμικό (ή οποιαδήποτε) στεγανό (για παράδειγμα βιολογικό στεγανό, ένας ζωικός οργανισμός ή πολιτισμικό στεγανό, ένα βιβλίο, μια εικόνα, ένα ρομπότ, μια μηχανή υπολογισμού, W-warmingup είναι η «λειτουργική» έκφραση του αυθορμητισμού. Ο κύκλος αναπαριστά το πεδίο της λειτουργίας μεταξύ S,C και SS.

Λειτουργία I: ο αυθορμητισμός εξάπτει τη δημιουργικότητα. $S \rightarrow C$

Λειτουργία II: η δημιουργικότητα είναι αντίστοιχη του αυθορμητισμού. $S \leftarrow C$

Λειτουργία III: από τη διάδρασή τους προκύπτουν πολιτισμικά στεγανά. $S \rightarrow C \rightarrow CC$

Λειτουργία IV: τα στεγανά θα συσσωρευόνταν επ' αόριστον και θα παρέμεναν αποθηκευμένα.

Πρέπει να ξαναγεννηθούν και τα αναβιώνει ο καταλύτης του αυθορμητισμού.

CC- -->>S - -->>CC

Το S δε λειτουργεί μόνο του, κινείται είτε προς τη δημιουργικότητα, είτε προς τα στεγανά.

Πλήρης λειτουργία

αυθορμητισμός - δημιουργικότητα - ζέσταμα - δράση - actor ή conserve

Ο αυθορμητισμός λειτουργεί ως καταλύτης στη διαδικασία της δημιουργίας, που αποτελεί την ουσία.

Το σύμπαν είναι ατελείωτη δημιουργικότητα. Αλλά τι είναι αυθορμητισμός; Είναι ένα είδος ενέργειας; Σε περίπτωση που το νόημα του αυθορμητισμού θα έπρεπε να οριστεί, αν είναι ενέργεια, είναι *μη διατηρήσιμη*. Πρέπει, ως εκ τούτου να διαφοροποιήσουμε τα δύο είδη ενέργειας, τη διατηρήσιμη και τη μη διατηρήσιμη ενέργεια. Υπάρχει μια ενέργεια διατηρήσιμη με τη μορφή των «πολιτισμικών» στεγανών, που μπορούν να σωθούν, να καταναλωθούν κατά βούληση σε επιλεγμένα σημεία και να χρησιμοποιηθούν σε διαφορετικές φάσεις, είναι σαν ρομπότ στη διάθεση του ιδιοκτήτη τους. Υπάρχει μια άλλη μορφή ενέργειας, η οποία αναδύεται και καταναλώνεται στιγμιαία, η οποία χρειάζεται να αναδυθεί για να καταναλωθεί και να καταναλωθεί για να αφήσει χώρο για την ανάδυση (νέας), όπως η ζωή κάποιων ζώων που γεννιούνται και πεθαίνουν κατά τη συνουσία.

Είναι αλήθεια, ότι το σύμπαν δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς σωματική και ψυχική διατηρήσιμη ενέργεια. Είναι όμως σημαντικότερο να αντιληφθούμε ότι, χωρίς το άλλο είδος ενέργειας, αυτό που δε μπορεί να διατηρηθεί - τον αυθορμητισμό - η δημιουργικότητα του σύμπαντος δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει και να υπάρξει, καθιστώντας το σύμπαν στάσιμο.

Είναι προφανές ότι ο βαθμός αυθορμητισμού είναι μικρός, ή ότι ακόμα και αν υπάρχει σε κάποιο βαθμό, αυτός είναι ο ελάχιστος δυνατός, αρκετός μόνο για την επιβίωση του ανθρώπου. Στο παρελθόν ο άνθρωπος έκανε τα πάντα για να αποθαρρύνει την ανάπτυξη του. Ενόθρυνε αντίθετα, την ανάπτυξη ευφών συσκευών, της μνήμης, των κοινωνικών και πολιτισμικών στεγανών, που θα του έδιναν την απαιτούμενη υποστήριξη, με αποτέλεσμα να τον καταστήσουν δούλο των ίδιων του των στηριγμάτων. Αν υπάρχουν νευρώνες που κινητοποιούν τον αυθορμητισμό - δημιουργικότητα θα πρέπει να είναι οι λιγότερο λειτουργικοί του νευρολογικού συστήματος του ανθρώπου. Η δυσκολία έγκειται στο γεγονός ότι ο αυθορμητισμός δεν μπορεί να αποθηκευτεί και να διατηρηθεί. Αν είναι τόσο σημαντικός γιατί είναι τόσο λίγο ανεπτυγμένος; Η απάντηση είναι ότι: ο άνθρωπος φοβάται τον αυθορμητισμό, ακριβώς όπως ο πρόγονός του φοβόταν τη φωτιά. Εκείνος φοβόταν τη φωτιά, ώσπου έμαθε πώς να τη φωτιάχει. Ο άνθρωπος θα φοβάται τον αυθορμητισμό μέχρι να μάθει πώς να τον εκπαιδεύει.

Στον απολογισμό του 19^{ου} αιώνα, η μεγαλύτερη συνεισφορά του στις κοινωνικές επιστήμες και τις επιστήμες του πνεύματος, υπήρξε για πολλούς η ιδέα του ασυνείδητου και της κάθεξης. Στη δύση του 20^{ου} αιώνα αυτό που πιστεύω ότι θα προκύψει ως το μεγαλύτερο κατόρθωμα είναι η ιδέα του αυθορμητισμού και της δημιουργικότητας, και η σημαντική, ανεξίτηλη μεταξύ τους σύνδεση. Θα μπορεί να ειπωθεί ότι οι προσπάθειες δύο εκατονταετιών αλληλοσυμπληρώνονται. *Αν ο 19^{ος} αιώνας αναζήτησε το «χαμηλότερο» κοινό παρονομαστή του ανθρώπινου είδους, το ασυνείδητο, ο 20^{ος} αιώνας ανακάλυψε τον «υψηλότερο» κοινό παρονομαστή – τον αυθορμητισμό και τη δημιουργικότητα.*

Κριτική του Moreno στο μαρξισμό

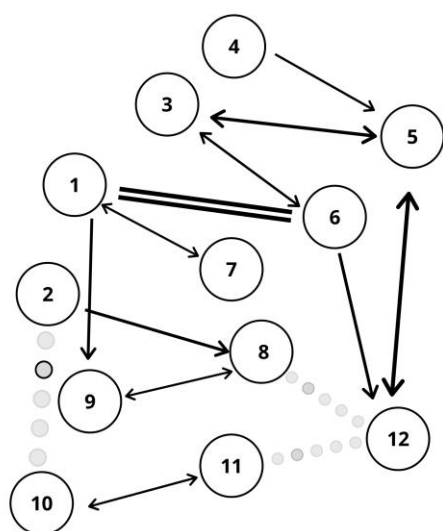
Οι απόψεις του Moreno για το μαρξισμό αξιοποιούνται στην παρούσα εργασία ως ένα απτό δείγμα της φιλοσοφίας του. Το μεγαλύτερο τμήμα αυτού του κεφαλαίου αποτελείται από μεταφρασμένα αποσπάσματα του κεφαλαίου της πολιτικής κοινωνιομετρίας του βιβλίου του Sociometry, experimental method & the science of society, όπου ο συγγραφέας καταφέρει να συνδέσει τους οικονομικούς με τους κοινωνιομετρικούς ορισμούς και να παρουσιάσει απτά την κοινωνιομετρική σύνθεση κοινωνίας και οικονομίας με αποκορύφωμα την εισαγωγή της έννοιας του κοινωνιομετρικού προλεταριάτου και αυτή της κοινωνιομετρικής έναντι της ταξικής συνείδησης.

Ο Moreno υποστηρίζει ότι *ο ιδρυτής του επιστημονικού σοσιαλισμού υποτίμησε τις θρησκευτικές δυνάμεις για τον ίδιο λόγο που υποτίμησε τις κοινωνικο-ψυχολογικές δυνάμεις που λειτουργούν στις ομάδες. Απέτυχε να τις εντάξει στη θεωρία της κοινωνικής επανάστασης και της κομμουνιστικής διακυβέρνησης. Αυτό προέκυψε για τον ίδιο λόγο που τον οδήγησε στο να διαχωρίσει μεταξύ της πρώτης κομμουνιστικής κοινωνίας και της υψηλότερης φάσης της. Η διαίρεση μιας ενότητας σε δύο διαφορετικά ζητήματα ήταν μια θεωρητική εμμονή με την στρατηγική διαδικασία* (Moreno, 1953, p. 11).

Ο Karl Marx υποστήριξε ότι δε μπορεί να υπάρξει με μια αταξική κοινωνία και ότι «το οικονομικό και το ψυχολογικό ζήτημα του ανθρώπου δε μπορούν να αντιμετωπιστούν ταυτόχρονα». Επιχείρησε να απαντήσει στο ποιος θα έπρεπε να κυβερνά τα μέσα παραγωγής προκειμένου να διασφαλιστεί ότι η κοινωνία δεν πάσχει από ανισότητες και άνιση κατανομή του πλούτου. Σύμφωνα με τον Moreno, ο Marx θεώρησε ότι είχε πλήρως κατανοήσει το πρόβλημα της κοινωνίας και ότι αυτό θα αίρονταν μέσω της οικονομικής αλλαγής. Καθώς κάτι τέτοιο δε θα μπορούσε να γίνει με την πειθώ, χρειαζόταν μια επανάσταση. Το επόμενο βήμα θα ήταν η **εγκαθίδρυση μιας δικτατορίας του προλεταριάτου**, από όπου θα προέκυπτε η σοσιαλιστική κοινωνία. Εντόπισε την **υπεραξία**

ως τη μεγαλύτερη οικονομική πρόκληση. Μια οικονομική συνθήκη που θέλει τον καπιταλιστή να αγοράζει την εργασιακή δύναμη ενός αριθμού ατόμων, καταφέροντας να εκμεταλλευτεί την υπεραξία που παράγεται από ένα δεδομένο κεφάλαιο και ισούται με την υπεραξία της εργασίας κάθε εργάτη πολλαπλασιασμένη με το σύνολο των εργατών που απασχολεί. Όσο μεγαλύτερος ο αριθμός των εργατών, τόσο μεγαλύτερη η δυνατότητα της εταιρίας να κερδίσει υπεραξία. Ο Karl Marx υποστήριξε ότι η υπεραξία εντοπίζεται μόνο στις καπιταλιστικές κοινωνίες. Σύμφωνα με τον Moreno, αυτό ήταν εν μέρει μόνο σωστό. Είναι σωστό μόνο αν μελετώνται αποκλειστικά τα καπιταλιστικά οικονομικά φαινόμενα, αποκομμένα από τα υπόλοιπα και χωρίς να ληφθεί υπόψη η εξάρτησή τους από την συνολική κοινωνική δομή.

Ο Moreno συστήνει εδώ την υπεραξία ως μια ειδική συνθήκη μιας οικουμενικής τάσης του κοινωνιοδυναμικού αποτελέσματος (sociodynamic effect: η άνιση κατανομή συναισθηματικής έντασης μεταξύ των μελών μιας ομάδας, που τους κατατάσσει σε συναισθηματικά φτωχά και πλούσια μέλη, Who shall survive, p. 23). Όσο μεγαλύτερος ο αριθμός των ατόμων που συνθέτουν την κοινότητα, τόσο πιο πολύπλοκο και δυσεπίλυτο/δυσδιάκριτο το κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα.

Κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα =
tele*αριθμός ατόμων ομάδας

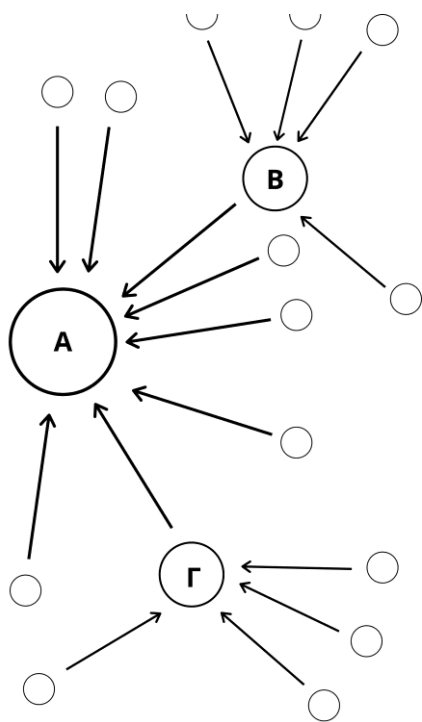
tele (έλξεις, απωθήσεις, ουδετερότητες)

Η κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα (sociodynamic effect) που παράγεται από ένα δεδομένο πληθυσμό ισούται με την αξία του tele (μονάδα κοινωνιοδυναμικού αποτελέσματος που προκύπτει μεταξύ δύο ατόμων – έλξεις, απωθήσεις, ουδέτερο tele) πολλαπλασιασμένο με τον αριθμό των ατόμων (που διαδρούν ταυτόχρονα και περιστρέφονται γύρω από το ίδιο κριτήριο).

Δώδεκα άτομα που συμμετέχουν σε μια ομάδα με βάση ένα κριτήριο θα παράξουν έναν μεγάλο αριθμό έλξεων, απωθήσεων, ουδέτερων tele που μπορούν να φανούν σε ένα κοινωνιογράμμα. Αν αυτοί ζούσαν χωρία, το κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα θα ήταν 0.

Κάθε αυθόρμητη διάδραση των ατόμων κατά τη διάρκεια του σχηματισμού μιας κοινωνικής ομάδας αποκαλύπτει τη διαδικασία/διεργασία ενός οικουμενικού δυναμικού παράγοντα που

ονομάζουμε tele. Μια ειδική περίπτωση αυτού είναι η υπεραξία που ειδηλώνεται στη λειτουργία της καπιταλιστικής παραγωγής. Αυτή έχει μόνο επεκτείνει, συστηματοποιήσει και δραματοποιήσει μια ιδιόρρυθμη συνθήκη σε όλες τις σχέσεις της ομάδας. Η έννοια του διαστρεβλωμένου κέρδους στις οικονομικές σχέσεις είναι μια αντανάκλαση της διαστρεβλωμένης εικόνας του tele στο διαπροσωπικό και δια-ομαδικό επίπεδο. Ο Marx υποστήριξε ότι ο καπιταλιστής αγοράζει την εργατική δύναμη 100 ατόμων που είναι ασύνδετοι μεταξύ τους. Ο Moreno αντιπροτείνει ότι ο καπιταλιστής καταναλώνει το tele μεταξύ του ίδιου και των εργατών. Η υπεραξία είναι μια λειτουργία του tele. Η δουλειά κάθε ατόμου στο καπιταλιστικό σύστημα είναι στην πραγματικότητα το άθροισμα της δουλειάς κάθε εργάτη συν την άυλη πλεονάζουσα που προκύπτει από το αθροιστικό αποτέλεσμα όλων των εργατών.

Ο Α διαθέτει μια μυστήρια δύναμη για την οποία δεν ευθύνεται, αλλά την οποία απολαμβάνει λόγω των αλυσιδωτών και των ασυνείδητων συνεργασιών ενός μεγάλου αριθμού ατόμων μέσα στην ομάδα. Το ίδιο συμβαίνει και στον καπιταλισμό.

Το μυστήριο και στις δύο περιπτώσεις (της υπεραξίας και του κοινωνιοδυναμικού αποτελέσματος) προκύπτει από τη διαδικασία του tele – προς τι ο καθένας συνεισφέρει το μερίδιό του. Αλλά κανείς δεν κατέχει το tele, όπως κανείς δεν κατέχει την ατομική ενέργεια.

Συνοψίζοντας εδώ τις βασικότερες θέσεις του Moreno σχετικά με το μαρξισμό, η κοινωνική επανάσταση των τάξεων είναι γι' αυτόν μια μετατόπιση από το μικροσκοπικό στο μακροσκοπικό επίπεδο. Ο Marx λειτουργούσε στο συνολικό μακροσκοπικό επίπεδο των γεγονότων. Αγνοώντας το κοινωνικό μικροσκοπικό της σύγχρονης κοινωνιομετρίας,

διέπραξε ένα σοβαρό λάθος διορατικότητας. Το κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα δεν εκλείπει στις σοσιαλιστικές κοινωνίες, παίρνει απλώς διαφορετικές μορφές. Φαίνεται ότι τουλάχιστον η θέση της επαναστατικής πράξης θα έπρεπε να έχει επανα-οριοθετηθεί προς μικρότερες μονάδες των ανθρώπινων σχέσεων, τα κοινωνικά άτομα, τους αρχικούς αποδέκτες της «προτίμησης», προκειμένου να γίνει αληθινά και μόνιμα αποτελεσματική. Έτσι, η επανάσταση θα μπορούσε αυθόρμητα να πάρει μια πιο ρεαλιστική μορφή. Πέραν από οικονομική θα μπορούσε να είναι ταυτόχρονα ψυχολογική, κοινωνική, αξιακή και δημιουργική, με άλλα λόγια, θα μπορούσε να πάρει τη μορφή μιας κοινωνιομετρικής διαδικασίας.

Σύμφωνα με τον Moreno, ο Marx είχε όραμα – αλλά όχι τη γνώση για να διαμορφώσει μια πλήρη θεωρία της επανάστασης, ή τουλάχιστον μια πληρέστερη που θα μπορούσε να λάβει υπόψη και να φροντίσει όλες τις διαστάσεις της κοινωνίας. Δε γνώριζε, πέραν του καπιταλιστικού συνδρόμου, την κοινωνική δομή, ούτε γνώριζε τα όργανα με τα οποία θα μπορούσε να την εξερευνήσει. Αυτός είναι και ο λόγος που διέσπασε την επανάσταση σε στάδια, αναβάλλοντας τη δράση επ' αόριστον, μέχρις ότου τα βήματα για την εκτέλεσή της να γίνουν γνωστά. Μια πραγματική θεωρία της επανάστασης θα έπρεπε να λάβει υπόψη- αν όχι όλες, τις περισσότερες διαστάσεις της κοινωνίας.

Για να αποφύγουμε τα θεωρητικά λάθη του Marx θα πρέπει να αντικαταστήσουμε τη σοσιαλιστική θεωρία με την κοινωνιομετρία και για να αποφύγουμε τα πρακτικά λάθη θα πρέπει να αντικαταστήσουμε την παγκόσμια κοινωνικο-οικονομική επανάσταση των προλετάρων με «μικρές» κοινωνιομετρικές επαναστάσεις.

Ο κοινωνιομέτρης ενδιαφέρεται για την κοινωνική επανάσταση ως «κοινωνικό πείραμα». Σε ένα βαθμό αδιαφορεί για την επιτυχία ή την αποτυχία του. Λόγω της ανεπαρκούς κοινωνικής μας γνώσης ενδιαφέρεται γι' αυτή αρχικά διαγνωστικά – τι μαθαίνει κάποιος από αυτή, και όχι αν η κοινωνία βελτιώνεται μέσω αυτής. Ίσως είναι προτιμότερο να γνωρίζουμε την αλήθεια ακόμα κι αν αυτή ποτέ δεν πραγματοποιηθεί. Ίσως είναι προτιμότερο για το ανθρώπινο είδος να πεθάνει με τα μάτια ανοιχτά, παρά να ζει για πάντα στην άγνοια της επιδείνωσης του.

Για τον Moreno, η δικτατορία του προλεταριάτου έγινε απλώς δικτατορία. Μια νέα επανάσταση θα ήταν απαραίτητη για τον περιορισμό αυτής, μια επανάσταση εξίσου βίαιη – αν όχι περισσότερο από την προηγούμενη. Το παλαιότερο και πιο πολυπληθές προλεταριάτο της ανθρώπινης κοινωνίας είναι το **κοινωνιομετρικό προλεταριάτο**.

Αποτελείται από όλους εκείνους τους ανθρώπους που υποφέρουν από τη μια ή την άλλη μορφή δυστυχίας, ψυχολογική, κοινωνική, οικονομική, πολιτική, φυλετική, θρησκευτική. Είναι πληθώρα ατόμων και ομάδων των οποίων η ένταση των έλξεων, η έκταση των ρόλων, του αυθορμητισμού και της παραγωγικότητας είναι πολύ κατώτερη των αναγκών τους και της ολοκλήρωσης τους. Ο κόσμος είναι γεμάτος από απομονωμένα, απορριφθέντα άτομα, άτομα που απορρίπτονται, άτομα που βιώνουν μη αμοιβαίες σχέσεις και άτομα και ομάδες που είναι παραμελημένα.

Ο Moreno αντί να επιζητά την ταξική συνείδηση προτάσσει την κοινωνιομετρική συνείδηση. Τη γνώση της δομής των κοινωνικών ομάδων σε όλα τα σημεία της γης, ειδικά εκείνων των ομάδων στις οποίες συμμετέχουν άμεσα οι μάζες σε ότι αφορά όλα τα κριτήρια γύρω από τα οποία αυτές σχηματίζονται (ο οικονομικός παράγοντας είναι μόνο ένα ζωτικής σημασίας κριτήριο). Προσπαθεί να ενθαρρύνει τις μάζες να επιμείνουν στην αλλαγή της νομικής, κοινωνικής, πολιτικής και πολιτισμικής τάξης, όπως αυτή υποδεικνύεται μέσω της υποβόσκουσας κοινωνικής δομής. Επιμένει ότι οι οικονομικές επαναστάσεις είναι κοντόφθαλμες, και αγνοούν τα δυναμικά της πραγματικής δομής της ανθρώπινης κοινωνίας και ότι αργά ή γρήγορα η νέα κοινωνική τάξη που δημιουργούν, είτε θα καταρρεύσει στην προηγούμενη κατάσταση την οποία επιχείρησε να αλλάξει, είτε θα επιστρέψει στην κοινωνική αναρχία.

Η αλλαγή που προτείνει ο Moreno είναι επίσης επαναστατική και προτάσσει την κοινωνία του κόσμου που πρέπει να έχει ορθάνοιχτους ορίζοντες, όπου άνθρωποι κάθε είδους θα μπορούν να ηρεμούν και κάθε είδους ιδέα θα συναντά την παραγωγικότητα. Ο Moreno προτάσσει την “δημιουργιοκρατία”.

Για να το επιτύχει αυτό, η κοινωνιομετρία έχει αναπτύξει μεταξύ άλλων δύο όργανα αλλαγής: α) το τεστ πληθυσμού και το β) κοινωνιόδραμα.

Το τεστ πληθυσμού είναι ένα όργανο που λειτουργεί επί τόπου (in situ) φέρνει τον πληθυσμό σε μια συλλογική αυτο-έκφραση και στη συναλλαγή μεταξύ των σχεδίων σε ό,τι αφορά όλες τις θεμελιώδεις δραστηριότητες στις οποίες εμπλέκεται ή πρόκειται να εμπλακεί. Ο πληθυσμός μπορεί να είναι κάτοικοι ενός χωριού, διευθυντές και εργάτες ενός εργοστασίου κτλ. Το κοινωνιόδραμα είναι ένα όργανο με το οποίο οι κοινωνική αλήθεια, η αλήθεια για την κοινωνική δομή και οι διαμάχες μπορούν να διερευνηθούν και η κοινωνική αλλαγή να διεξάγεται με δραματικές μεθόδους. Μπορεί να λειτουργήσει ως μια συνάντηση σε επίπεδο πόλης, με τη διαφορά ότι μπορούν να είναι παρόντα σε αυτή μόνο τα άτομα που

εμπλέκονται στο κοινωνικό θέμα και ότι οι αποφάσεις που λαμβάνονται και οι κινήσεις που γίνονται είναι ζωτικής σημασίας για τη δική τους κοινότητα. Οι παραγωγές και οι λύσεις στο κοινωνιόγραμμα προκύπτουν από την ομάδα. Η επιλογή του κοινωνικού θέματος και της απόφασης της εφαρμογής του προέρχονται από την ομάδα και όχι από κάποιον συγκεκριμένο ηγέτη. Οι κοινωνιοδραματιστές επιχειρεί να οδηγήσει τις μάζες στον υπέρτατο βαθμό συνειδητοποίησης, ομαδικής έκφρασης και ανάλυσης.

Οι κοινωνιομετρικές επαναστάσεις δεν υπόσχονται βίαια και άμεσα αποτελέσματα. Σιάβουν βαθιά και η επιτυχία τους εξαρτάται από τη νέα μαθησιακή διαδικασία που εφαρμόζεται σε μικρές ομάδες. Όπως το βρέφος, το ανθρώπινο είδος θα ωριμάσει βήμα-βήμα και μόνο στο βαθμό που η κοινωνιομετρική συνείδηση θα αναδιαμορφώσει τους κοινωνικούς θεσμούς, η οργανωτική ικανότητά του για μια ανθρώπινη κοινωνία θα ωριμάσει.

Εισαγωγικό Σημείωμα

Ακριβώς όπως στη θεωρία του Moreno η κοινωνική πραγματικότητα δεν διασπάται σε κοινωνική, βιολογική, ψυχολογική, θρησκευτική οικονομική, πολιτισμική πραγματικότητα, έτσι και το πλαίσιο της αναφοράς της επιστήμης της κοινωνιομετρίας περιλαμβάνει όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης και τις αναγνωρίζει ως ένα σύνολο. Το σύνολο αυτό είναι ο παράγοντας και το αποτέλεσμα ταυτόχρονα του ανθρώπου και της κοινωνίας του.

Η ανάγκη της κατασκευή των πειραματικών μεθόδων που θα επέτρεπαν τον έλεγχο της κοινωνικής πραγματικότητας του ανθρώπου και της ανθρώπινης κοινωνίας, και την αξιοποίηση του αυθορμητισμού ως καταλύτη της δράσης των συμμετεχόντων, έφεραν τον Moreno μπροστά σε μια διαπίστωση, που όχι μόνο θα έπρεπε να λάβει υπόψη, αλλά κατάφερε και να αξιοποιήσει στις μεθόδους που εισήγαγε.

*Η διαπίστωση δεν ήταν άλλη από την υποκειμενικότητα με την οποία ο άνθρωπος είναι καταδικασμένος να μελετά τον Άνθρωπο. Η για πάντα δεσμευτική του σχέση με το αντικείμενο της μελέτης του, οδήγησε τον Moreno στην επιστήμη της δράσης, που παραδέχθηκε ότι ο άνθρωπος δε θα είναι ποτέ αρκετά αντικειμενικός για να παρατηρήσει την ανθρώπινη κοινωνία. Θα είναι όμως για πάντα σε θέση να συμμετέχει και να δρα. Ακολουθεί η τμηματική μετάφραση των κεφαλαίων *Sociometric frames of reference, Sociometrically oriented experimental method* και *The science of action*.*

Κοινωνιομετρικά πλαίσια αναφοράς⁹

Υπάρχει μια σύγχυση στην κοινωνιομετρική εργασία σχετικά με τα πλαίσια αναφοράς. Οι εμπειρίες, τα συναισθήματα, οι επιλογές και οι αποφάσεις των ατόμων που διαμορφώνουν ένα συγκεκριμένο κοινωνικό άθροισμα, είναι μόνο μία τάξη δεδομένων στην οποία αναφερόμαστε. Είναι το ψυχολογικό πλαίσιο αναφοράς. Οι κοινωνικές καταστάσεις – οικογένεια, εκκλησία, βιομηχανικές μονάδες, στις οποίες τα κοινωνικά αθροίσματα συμμετέχουν είναι μια άλλη τάξη γεγονότων στις οποίες αναφερόμαστε. Είναι το ψυχολογικό πλαίσιο αναφοράς. Παρόμοια, το πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς, το βιολογικό πλαίσιο αναφοράς, το οικολογικό πλαίσιο αναφοράς και άλλα πλαίσια αναφοράς μπορούν να διακριθούν ως επιρροές της κοινωνικής δομής. Ο εξονυχιστικός μεθοδολογικός έλεγχος δείχνει ότι καμία από αυτές τις τάξεις δεδομένων δεν είναι αυτόνομη. Τα δεδομένα που ανήκουν σε αυτούς τους μηχανισμούς είναι προπαρασκευαστικά υλικά, αλλά όχι το ίδιο κοινωνιομετρικό πλαίσιο αναφοράς. Το πλαίσιο αναφοράς είναι κοινωνιομετρικά έγκυρο όταν συντίθεται από ατομικές και συμβολικές αντιδράσεις που αντιπροσωπεύουν τα εν ζωή κοινωνικά αθροίσματα, μέσα στην ύφανση όπου πολλοί παράγοντες έχουν συνεισφέρει.

Δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς ότι οι κοινωνικοί σχηματισμοί όπως αποτυπώνονται στα κοινωνιογράμματα μας είναι συμπληρωματικά και σκληρά στην υφή συγκριτικά με τις σύνθετες σχέσεις, ρυθμούς και τέμπο που λειτουργούν στο πλαίσιο ενός εν ζωή κοινωνικού αθροίσματος. Με την αναθεώρηση των νέων κοινωνιομετρικών τεχνικών και με την εξέλιξη των παρόντων εργαλείων, οι πιο ανεπαίσθητες και ώριμες διαδικασίες – το οικονομικό περιβάλλον, το θρησκευτικό, το πολιτισμικό, τα οποία λειτουργούν στο πλαίσιο των κοινωνικών αθροισμάτων- θα γίνουν αυξανόμενα κατανοητά. Κατανοούμε ότι αυτές οι οντότητες, η οικονομία, η θρησκεία, η κουλτούρα, όποια κι αν είναι η λογική της ύπαρξής τους, δεν μπορούν να είναι τόσο απρόσωπες ώστε να υπάρχουν ανεξάρτητα από τις κοινωνίες μέσα στις οποίες τα άτομα πραγματικά σκέφτονται, ζουν και δρουν. Αυτές οι διαδικασίες πρέπει να εκφράζονται μέσα στα εν ζωή κοινωνικά αθροίσματα παρόλο που οι διάδραση τους μπορεί να είναι δύσκολο να εντοπιστεί. Είναι για την κατανόηση αυτών των πλούσιων υφών, ενσωματωμένων και πλήρως ώριμων σχηματισμών που η κοινωνιομετρία πασχίζει.

Όσο για αντικείμενο της κοινωνιομετρικής μελέτης αυτό δεν είναι μια μονή σειρά δεδομένων, μια σειρά ψυχολογικών, κοινωνικών, πολιτισμικών, βιολογικών δεδομένων, αλλά

---

9 Ακριβής μετάφραση του Who shall survive, Sociometric frames of reference, p.70 -71.

ολόκληρος ο σχηματισμός στον οποίο είναι συνδεδεμένα. Το απόλυτο κοινωνιομετρικό πλαίσιο δε θα μπορούσε να είναι καμία από αυτές τις σειρές δεδομένων αποκλειστικά, αλλά ένας κοινωνικός σχηματισμός μέσα στον οποίο αυτές συνδέονται ως όλον.

Η πειραματική μέθοδος προσαρμοσμένη στην κοινωνιομετρία¹⁰

[...]Η πειραματική κατάσταση με την ευρεία έννοια αποτελείται από τρεις φάσεις: (α) το υλικό κομμάτι, το ζήτημα/υλικό για το οποίο το πείραμα σχεδιάζεται, (β) το λογικό κομμάτι, οι μέθοδοι που κατασκευάζονται για να εξεταστεί η εγκυρότητα της υπόθεσης ή του οικουμενικού νόμου, και (γ) η σχέση μεταξύ της ύλης του πειράματος και του λογικού – πειραματικού μέρους της διαδικασίας. Στις φυσικές επιστήμες, και ως ένα βαθμό και στις βιολογικές, ο υλικός στόχος της πειραματικής μεθόδου δεν έχει όση έχει στις κοινωνικές επιστήμες.

Η δυναμική λογική των κοινωνικών σχέσεων είναι ιδιαίτερα περίπλοκη και έχει παραμείνει ασυνείδητη στον Άνθρωπο λόγω της υπέρτατης εγγύτητας και της εμπλοκής του στη δική του κατάσταση. Για χιλιετίες, οι δραστηριότητες της κοινωνίας των ανθρώπων αποτέλεσαν μεγαλύτερο μυστήριο γι' αυτόν από ότι τα άλλα κομμάτια του σύμπαντος. Χάρη στην μεγαλύτερη απόσταση από αυτόν μπορούσε να δει την κίνηση των αστεριών και των πλανητών, ή της ζωή των φυτών και των ζώων πιο αντικειμενικά. Χρειάζεται τεράστιες θυσίες και πειθαρχία για να δει κανείς και να δεχθεί τον εαυτό του ως άτομο, τη δομή της ατομικής του ψυχής, την ψυχο-δυναμική της· αλλά ο βαθμός της αορατότητας της δομής της ανθρώπινης κοινωνίας, των κοινωνικών δυναμικών της είναι πολύ μεγαλύτερος από αυτόν της μονής ατομικότητας. Η προσπάθεια του να γίνει κανείς αντικειμενικός μπροστά στις κοινωνικές συναντήσεις συναντά πολύ περισσότερα εμπόδια από το να γίνει κανείς αντικειμενικός μπροστά στο δικό του ατομικό νου. Την εμπλοκή του εγώ που ακόμα κρατά, πιθανά να μπορεί να προσποιηθεί ότι την γνωρίζει γιατί λειτουργεί μέσα του. Την εμπλοκή του κοινωνικού, παρόλα αυτά, δεν μπορεί να προσποιηθεί ότι τη γνωρίζει καθώς λειτουργεί έξω από αυτόν, αλλά ένα έξω με το οποίο είναι απόλυτα δεμένος.

---

10 Ακριβής και τμηματική μετάφραση του Sociometrically oriented experimental method, Who shall survive, p. 73

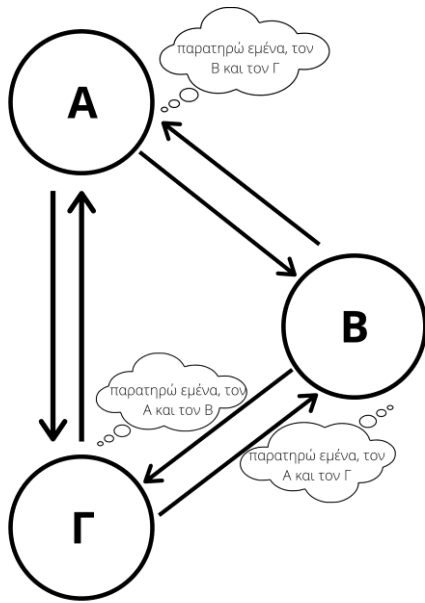
Η επιστήμη της δράσης¹¹

Η επιστήμη της δράσης στηρίζεται στην θεμελιώδη διαφορά μεταξύ του κόσμου των οργανισμών και του κόσμου των παραγόντων/δρώντων προσώπων (actors), των οργανισμών-στο-περιβάλλον εναντίων των παραγόντων/δρώντων προσώπων επί τόπου. Ο οργανισμός είναι μια αφηρημένη έννοια, ένας αποπροσανατολισμός από τον παράγοντα/το δρον άτομο, και η συμπεριφορά είναι μια αφηρημένη έννοια, ένας αποπροσανατολισμός από τη δράση. Θα έπρεπε να κρατήσουμε για μεθοδολογικούς λόγους το παραγοντικό σύστημα της ανθρώπινης ομάδας διαχωρισμένο από το συμπεριφοριστικό σύστημα.

[...] Πώς ξεινά ένα κοινωνικό πείραμα; Δεν ξεινά με οργανισμούς και συμπεριφορές· αυτή είναι η θέση των παρατηρητών. Ξεινά με “εσένα” και “εμένα”, με συναντήσεις, με παράγοντες/δρόντα πρόσωπα και αντι-παράγοντες/αντί-δρόντα πρόσωπα. Δεν ξεινάει με “αυτός” και “αυτή”, με “διαπροσωπικές σχέσεις” και τον κόσμο των ξένων. Μια επιστήμη της δράσης ξεινά με δύο ρήματα, το *είμαι* και το *δημιουργώ* και με τρία ουσιαστικά, *παράγοντες*, *αυθορμητισμός* και *δημιουργικότητα*. Μια συλλογικότητα παραγόντων/ δρώντων προσώπων έχει διαφορετικό νόημα από μια συλλογικότητα οργανισμών, είναι ένα “εμείς”, όχι ένα “αυτοί”, είναι μια “δημιουργιοκρατία”, όχι ένα σύμπαν δια-δρώντων οργανισμών. Είναι επείγον να διαχωριστούν ξεκάθαρα η σχέση μεταξύ από τη μία πλευρά οργανισμού και συμπεριφοράς και από την άλλη παράγοντα/δρώντος προσώπου κι δράσης. *Η μήτρα της δράσης καταγράφει δράσεις και γεγονότα. Η μήτρα της συμπεριφοράς καταγράφει τις “παρατηρήσεις” των δράσεων και των γεγονότων.* Ο παράγοντας πρέπει να γίνει παρατηρητής του εαυτού του και παράγοντας του παρατηρητή, ο παρατηρητής πρέπει να γίνει παράγοντας αυτού που παρατηρεί και παρατηρητής του εαυτού του· κανείς πρέπει να συν-δρα με τον άλλον, μια συνάντηση λαμβάνει χώρα. Σε ένα εξελισσόμενο κοινωνιο-ψυχόγραμμα η υποκειμενική γνώμη του παράγοντα και του συν-δρώντα δεν είναι στο ίδιο επίπεδο. Πράγματι, ως βοηθητικό εγώ ή ως άλλη πλευρά του εαυτού ο ένας του άλλου στο επίπεδο της δράσης, ο βαθμός των αμοιβαίων υποκειμενικοτήτων και αντικειμενικοτήτων τους είναι διαρκώς σε μια διαδικασία μείξης· ο Α δρα προς τον Β, ο Β δρα προς τους Α· ο Α παρατηρεί τον εαυτό του καθώς δρα προς τον Β, ο Β παρατηρεί τον εαυτό του καθώς δρα προς τον Α· ο Α παρατηρεί τον Α, ο Β παρατηρεί τον Β· ο Α παρατηρεί τον Α και τον Β, ο Β παρατηρεί τον Β και τον Α· ο Α δρα προς τον Γ, ο Α δρα προς τον Β και προς τον Β, ο Γ δρα προς τον Β και τον Α, κτλ.

---

11 Ακριβής μετάφραση του The science of action, Who shall survive, p.73 - 75

Η επιστήμη της δράσης

ο Α δρα προς τον Β, ο Β δρα προς τους Α·
ο Α παρατηρεί τον εαυτό του καθώς δρα
προς τον Β, ο Β παρατηρεί τον εαυτό του
καθώς δρα προς τον Α· ο Α παρατηρεί τον
Α, ο Β παρατηρεί τον Β· ο Α παρατηρεί τον
Α και τον Β, ο Β παρατηρεί τον Β και τον Α·
ο Α δρα προς τον Γ, ο Α δρα προς τον Β και
προς τον Β, ο Γ δρα προς τον Β και τον Α,
κτλ.

Μια αυθεντική θεωρία δράσης και παραγόντων ασχολείται με κατηγορίες δράσης και δυνατότητες διάδρασης, όπως ο αυθορμητισμός, η δημιουργικότητα, το ζέσταμα, η στιγμή, η συνάντηση, το βοηθητικό εγώ, οι άλλες πλευρές του εαυτού και άλλες κατηγορίες που εκφράζουν το συν-εμπειρικό επίπεδο του κόσμου των παραγόντων/ δρώντων προσώπων στο επίπεδο της δράσης.

Το σύστημα δράσεων βασίζεται στη γενική συναίνεση που υπάρχει μόνο στο πλαίσιο μιας συλλογικότητας παραγόντων/δρώντων προσώπων. Αυτό το μυστικό, αυτή η εσωτερική γενική συναίνεση μπορεί να “αντικειμενικοποιηθεί” με την *ερευνητική βοήθεια* των παραγόντων και να χρησιμοποιηθεί από τους παρατηρητές της συμπεριφοράς μιας συλλογικότητας παραγόντων για να συμπληρώσουν και να ενισχύσουν το σύστημα που αναπτύσσουν από τα συμπεριφοριστικά σήματα. Συχνά, ακόμα και η βοήθεια των παραγόντων δεν είναι αρκετή, οι παρατηρητές πρέπει να “υποκειμενικοποιηθούν” και να μετατραπούν σε μέλη της δρούσας συλλογικότητας οι ίδιοι, προκειμένου να συλλάβουν τα σήματα από μέσα, από τη δική τους εμπειρική συμμετοχή στη διαδικασία. Η συλλογικότητα των δρώντων επίσης δεν είναι ίδια με την άποψη κάθε δρώντος προσώπου, όπως η συλλογικότητα των δια-δρώντων οργανισμών δεν είναι ίδια με τη συμπεριφορά κάθε

οργανισμού. Μια απόλυτη συστηματικοποίηση της θεωρίας της δράσης ως ένα κοινωνικό σύστημα είναι μια ανυπέρβλητη αποστολή αλλά απαιτεί, πριν τη θεωρητικοποίηση, κάποια εμπειρική προϋπόθεση /προετοιμασία, για παράδειγμα, *το να ζει κανείς και να στοχάζεται στο πλαίσιο μιας μακράς σειράς ψυχοδραματικών και κοινωνιοδραματικών συναντήσεων, αντιμετωπίζοντας μια σειρά κοινωνικο-πολιτισμικών πλαισίων*. Μια ψυχαναλυτική εμπειρία στον καναπέ δεν είναι αρκετή. Ο θεωρητικός θεός πρέπει να κατέβει από το ψηλό του άλογο και να γίνει συν-παράγοντας, είτε σε κοινωνιοδραματικό, είτε σε κοινωνικό-εμπειρικό επίπεδο. Ένα σύστημα προσωπικότητας – της κοινωνίας και της κουλτούρας δεν μπορεί να προκύψει αν δεν ιδρυθεί στη βάση της θεωρίας του αυθορμητισμού και της δημιουργικότητας.

Θεωρία των Ρόλων¹²

Κάθε ρόλος είναι η σύντηξη ιδιωτικών και συλλογικών στοιχείων. Αποτελείται από δύο μέρη – το συλλογικό παρονομαστή του και τις προσωπικές διαφοροποιήσεις του. Είναι ίσως χρήσιμο να διαφοροποιηθούν η ανάληψη ρόλου (*role taking*) – που είναι η ανάληψη ενός ολοκληρωμένου, πλήρως καθιερωμένου ρόλου, ο οποίος δεν επιτρέπει καμία απόκλιση στο άτομο, κανένα βαθμό ελευθερίας – το παίξιμο ενός ρόλο (*role playing*) – που δίνει στο άτομο κάποιο βαθμό ελευθερίας – και η δημιουργία ρόλου (*role creating*) – που δίνει στον άτομο υψηλό βαθμό ελευθερίας, όπως για παράδειγμα τον αυθορμητισμό.

Οι χειροπιαστές πτυχές αυτού που είναι γνωστό ως «εαυτός» είναι οι ρόλοι μέσω των οποίων λειτουργεί. Οι ρόλοι και οι σχέσεις είναι η πιο σημαντική εξέλιξη στο πλαίσιο οποιουδήποτε πολιτισμού. Ο «ρόλος» ως σημείο αναφοράς φαίνεται να αποτελεί μεθοδολογικό πλεονέκτημα σε σύγκριση με την «προσωπικότητα» ή τον «εαυτό» ως σημεία αναφοράς. Είναι (η προσωπικότητα και ο εαυτός) λιγότερο σαφή και απορροφημένα από το μεταψυχολογικό μυστήριο.

Η ανάδυση ενός ρόλου προηγείται της ανάδυσης του εαυτού. Οι ρόλοι δεν αναδύονται από τον εαυτό, αλλά ο εαυτός μπορεί να αναδυθεί από τους ρόλους. Η υπόθεση που υποστηρίχθηκε από πολλούς ότι η γέννηση της ανάδυσης του ρόλου και η γέννηση της γλώσσας είναι το ένα και το αυτό δεν είναι βάσιμη σύμφωνα με την εμπειρική έρευνα για τους ρόλους. Πολύ πριν ο ρόλος της γλώσσας αναδυθεί στον κόσμο του παιδιού, «ψυχοσωματικοί ρόλοι» λειτουργούν αποτελεσματικά (για παράδειγμα ο ρόλος αυτού που τρώει, ο ρόλος αυτού που κοιμάται, και ο ρόλος αυτού που περπατά). Τα βρέφη

---

12 Ακριβής μετάφραση του Theory of roles, Who shall survive, p. 75 – 79.

αντιστέκονται ψυχικά σε σημαντικό βαθμό ενάντια στην διείσδυση της γλώσσας και ακόμα και στη χειρονομιακή εισχώρηση. Δεν προκύπτει επ' ουδενί ότι οι προ-γλωσσικές φάσεις είναι μη – ανθρώπινες. Υπάρχει μια συντριπτική απόδειξη ότι οι σιωπηλές φάσεις συνυπάρχουν με τις φωνητικές στο ανθρώπινο επίπεδο και παρέχουν μεγάλες δυνατότητες για ανεξάρτητη ανάπτυξη. Είναι πιθανό να υπάρχουν μορφές κοινωνικής επικοινωνίας χωρίς χειρονομία. Το φαινόμενο του *tele* λειτουργεί σε όλες τις διαστάσεις της επικοινωνίας και ως εκ τούτου είναι λάθος να υποβαθμίζεται σε μια απλή αντανάκλαση της διαδικασίας της γλωσσικής επικοινωνίας και μια απλή ανταπόκριση σ' αυτή.

Οι ρόλοι της μητέρας, του γιού, της κόρης, της δασκάλας, του νέγρου, του χριστιανού κτλ, είναι κοινωνικοί ρόλοι. Οι ρόλοι μιας μητέρας, μιας δασκάλας, ενός Νέγρου, ενός χριστιανού κτλ, είναι ψυχοδραματικοί ρόλοι.

Ο όρος ρόλος αυτός καθ' αυτός προέρχεται από τη θεατρική ορολογία. Το παίξιμο ενός ρόλου μπορεί να θεωρηθεί μια εμπειρική διαδικασία, μια μέθοδος μάθησης του να εκτελεί κανείς ρόλους επαριέστερα. Η παρούσα δημοτικότητα του όρου και της έννοιας προέρχεται από την αξία που έχει αποδειχθεί ότι έχει ως εργαλείο εκπαίδευσης σε πληθώρα κοινωνικών και επαγγελματικών δραστηριοτήτων, και είναι αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας του συγγραφέα για την ανάπτυξή τους. Είναι από τη μελέτη των ρόλων εν δράσει που η νέα γνώση για τους ρόλους αναπτύχθηκε. Σε αντίθεση με το παίξιμο ενός ρόλου, η ανάληψη ενός ρόλου είναι μια στάση ήδη παγιωμένη στη συμπεριφορά ενός ατόμου. Το παίξιμο ενός ρόλου είναι μια πράξη, ένα αυθόρμητο παίξιμο. Η ανάληψη ρόλου είναι ένα ολοκληρωμένο προϊόν, ένας ρόλος στεγανό.

Μια απλή μέθοδος μέτρησης ρόλων είναι η χρήση ως κανόνων, σταθερά καθορισμένων διαδικασιών που δεν επιτρέπουν καμία αλλαγή, ρόλων στεγανών, όπως ο Άμλετ και ο Οθέλλος του Shakespeare, ο Faust του Goethe ή ο Δον Ζουάν του Μπάυρον. Αν δοθεί η οδηγία σε ένα αριθμό ηθοποιών να χρησιμοποιήσουν το κείμενο του Άμλετ, είτε επί λέξη όπως στο πρωτότυπο, ή να το τροποποιήσουν ελεύθερα στο πλαίσιο μιας ερμηνείας, κάποιος θα επιλέξουν το αυθεντικό κείμενο, άλλοι μπορεί να αυτοσχεδιάσουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Αυτές οι αποκλίσεις αναπαριστούν το βαθμό ελευθερίας του κάθε ηθοποιού, ο οποίος μπορεί να αποδοθεί στη λειτουργία του παράγοντα *s* (αυθορμητισμός). Οι προσθήκες ή οι υποκαταστάσεις τους είναι δυνατό να είναι μεταξύ ή πολύ κάτω από το επίπεδο έκφρασης του Shakespeare. Μια κλίμακα από εκδοχές του Άμλετ θα μπορούσε να προκύψει, με την αυθεντική εκδοχή του Shakespeare στη μία πλευρά της κλίμακας και με μια πλήρως ατομικά προσαρμοσμένη εκδοχή του κειμένου στην άλλη.

Μια ακόμα μέθοδος μέτρησης χρησιμοποιεί ως κανόνα κοινωνικούς ρόλους που είναι σταθερά δομημένοι από κοινωνικές και νομικές παραδόσεις και φόρμες. Παραδείγματα είναι κοινωνικοί ρόλοι όπως ο αστυνομικός, ο δικαστής, ο φυσικός και άλλοι. Είναι ρόλοι ή κοινωνικά στερεότυπα και διαφέρουν από τους ρόλους στεγανά, καθώς η ακολουθία των καταστάσεων, το κείμενο όσων λένε, δεν είναι σταθερά σκιαγραφημένη. Κανένας Shakespeare δεν έχει συγγράψει τις «δικές τους» ατάκες και πράξεις εκ των προτέρων. Ποικίλοι βαθμοί αυθορμητισμού είναι επιτρεπτοί, και στην πραγματικότητα, αναμενόμενοι. Ένας αστυνομικός για παράδειγμα, είναι πιθανό να απαιτείται να εκπροσωπήσει το νόμο σε κάθε κατάσταση όπου εισέρχεται, αλλά είναι πιθανό να απαιτείται να δράσει διαφορετικά σε διαφορετικές περιπτώσεις. Στην πραγματικότητα, η απουσία κάποιου βαθμού αυθορμητισμού στα λόγια και στις πράξεις του μπορεί να αποβεί μοιραία για τον ίδιο και τους συμπολίτες του. Έτσι, η τοποθέτηση ενός αριθμού αστυνομικών σε μια σειρά από καταστάσεις της ζωής που απαιτούν την εμπλοκή τους θα είχε ως αποτέλεσμα μια διαβάθμιση (στις αντιδράσεις). Από τη μια πλευρά θα είναι οι πιο επαρκείς συμπεριφορές σε συγκεκριμένες καταστάσεις, και από την άλλη πλευρά οι πιο ανεπαρκείς συμπεριφορές στις αντίστοιχες καταστάσεις.

Μια ακόμα μέθοδος μέτρησης είναι το να αφήσει κανείς ένα υποκείμενο να αναπτύξει ένα ρόλο *in status nascendi*, τοποθετώντας τον από μια κατάσταση ελάχιστα δομημένη σε μια πολύ οργανωμένη κατάσταση. Οι παραγωγές των διαφορετικών υποκειμένων θα παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές και θα παράσχουν κριτήρια για τη μέτρηση των ρόλων.

Μια ακόμα μέθοδος μέτρησης είναι η τοποθέτηση ενός αριθμού υποκειμένων, άγνωστων μεταξύ τους, σε μια κατάσταση όπου θα πρέπει να συναντηθούν. Παράδειγμα: έξι άντρες που κατέχουν το ίδιο αξίωμα στο στρατό στρατοπεδεύουν. Ξαφνικά, βλέπουν ένα αλεξίπτωτο του εχθρού να προσγειώνεται σε κοντινό δάσος. Πρέπει να δράσουν αυθόρμητα. Ένας κριτής παρακολουθεί για να δει πώς συστήνεται η ομάδα *in status nascendi*: μπορεί να παρατηρηθεί α) τι είδους σχέσεις αναπτύσσονται μεταξύ τους, ποιος παίρνει την πρωτοβουλία στην πρώτη φάση, στην επόμενη και στην τελευταία φάση της διάδρασης τους. Ποιος αναδύεται ως «αρχηγός»; β) τι δράση αναλαμβάνουν εναντίον του εχθρού; γ) πώς λήγει η κατάσταση και από ποιον;

Μια ακόμα μέθοδος είναι η τοποθέτηση ενός αριθμού υποκειμένων σε ένα συγκεκριμένο ρόλο ανεξάρτητα και σε διαφορετικές στιγμές, απέναντι στο *ίδιο* βοηθητικό εγώ, του οποίου η δράση έχει προσεικτικά προετοιμαστεί και σε μεγάλο βαθμό αντικειμενικοποιηθεί. Αυτός,

ο εαυτός, μπορεί τότε να είναι ένα όργανο μέτρησης της γκάμας των αποκρίσεων που προέρχονται από τα άτομα που υποβάλλονται στο τεστ.

Επίσης, μια άλλη μέθοδος είναι η μελέτη του ίδιου ρόλου, για παράδειγμα το ρόλο του αγνώστου, σε μια σειρά διαφορετικών καταστάσεων. Το υποκείμενο που αναλαμβάνει αυτό το ρόλο τοποθετείται για παράδειγμα, αρχικά, πρόσωπο με πρόσωπο με ένα κορίτσι που τυχαίνει να είναι γειτόνισσά του στο τρένο. Αργότερα τη συναντά στο δρόμο. Σε ένα επόμενο στάδιο ζητά σε γάμο ένα κορίτσι διαφορετικού εθνικού υπόβαθρου, και τέλος απολύεται από τη δουλειά του μετά από πολλά χρόνια ευσυνείδητης εργασίας λόγω της καταγωγής του · αυτή η διαδοχή θα επέτρεπε την ανάπτυξη μιας κλίμακας αναφορικά με τον ίδιο ρόλο, για παράδειγμα, ξένος, γιος, εργαζόμενος κτλ.

Σε όλες τις μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί, υπάρχει η επικρατούσα άποψη ότι η ανάληψη ενός ρόλου και το παίξιμο ενός ρόλου έχουν κοινή πηγή. Η γέννηση της ανάπτυξης ρόλου δείχνει καθαρά πώς ένας ρόλος γεννιέται από έναν άλλο, ότι η ανάληψη ενός ρόλου και το παίξιμο ενός ρόλου είναι δύο φάσεις της ίδιας διαδικασίας. Έχει διαπιστωθεί σε εκατοντάδες δοκιμές ότι η διαδικασία της ανάληψης ρόλου δεν είναι μόνο γνωστική/διανοητική και ότι από την άλλη πλευρά, η διαδικασία του παίξιματος ενός ρόλου δεν είναι μόνο συμπεριφορική και απλή δράση, αλλά ότι η επίγνωση, η αντίληψη, η συμπεριφορά, και η δράση είναι τελικά συνυφασμένες και δεν μπορούν να διαχωριστούν. Υπάρχουν ρόλοι που μπορούν να ενσαρκωθούν και ρόλοι που δεν μπορούν · αναγνωρισμένοι και μη αναγνωρισμένοι ρόλοι · ενσάρκωση ρόλων πριν τη διανοητική αντίληψή τους · αντίληψη ρόλων πριν την ενσάρκωση τους · επαρκής, διαστρεβλωμένη, μερική αντίληψη και απώλεια αντίληψης ενός ρόλου · επαρκής, διαστρεβλωμένη, μερική ενσάρκωση και αδυναμία ενσάρκωσης ενός ρόλου. Διαπιστώνεται συχνά συμφωνία μεταξύ της αξιολόγησης/εκτίμησης της συμπεριφοράς ενός ρόλου από παρατηρητές και της αξιολόγησης/ εκτίμησης των ρόλων εν δράσει από τα ίδια τα δρώντα πρόσωπα ή τα ίδια τα συν-δρώντα πρόσωπα. Παρά το πόσο ένας ρόλος έχει καταστεί σταθερός και παρά το πόσο ενσωματωμένος είναι στην αντίληψη και τη συμπεριφορά ενός υποκειμένου, υπάρχει μια ρωγμή στην πανοπλία του · προκειμένου να αναδυθεί σε μια συγκεκριμένη στιγμή θα πρέπει να περάσει α) από μια διαδικασία ζεστάματος, όσο μικρή κι αν είναι αυτή, στην οποία συμμετέχει όλος ο οργανισμός, β) από μια διαδικασία μιμητικής μάθησης στο πώς να παίζει κανείς το ρόλο ενός άλλου – όσο «γενική» μπορεί να είναι η έννοια του «άλλου». Το άτομο αντιπροσωπεύει κάθε φορά μια ελαφρώς διαφορετική εκδοχή · αυτό δεν είναι εφικτό χωρίς κάποιο ελάχιστο παίξιμο του ρόλου, σταδιακή μάθηση και αγώνα για την προσέγγισή του –

παρά το πόσο αποσπασματική, υποτυπώδης και εμβρυακού σταδίου αυτή η διαδικασία του παιξίματος του ρόλου μπορεί να είναι. Η δράση του ρόλου και η αντίληψη του ρόλου, το παίξιμο του ρόλου και η ανάληψη του ρόλου πηγαίνουν χέρι - χέρι με μια την πρώτη μάθηση και τη μαθησιακή διαδικασία. Κατ' αρχήν δεν μπορούν να διαχωριστούν.

Η οργάνωση του κοινωνικού ατόμου¹³

Ο αριθμός των γνωριμιών που ένα άτομο έχει τη στιγμή του τεστ ονομάστηκε από εμένα “βαθμός γνωριμιών”. Ένα άτομο μπορεί να θυμάται για πολλά από αυτά τα άτομα μόνο ότι τα έχει γνωρίσει ή ότι έχει μιλήσει μαζί τους. Τα περισσότερα από αυτά, παρόλα αυτά, δεν έχουν σημασία για αυτόν. Και αυτός δεν έχει σημασία για αυτά· δε σημαίνει τίποτα για αυτά τα άτομα, τουλάχιστον αυτή τη στιγμή. Αλλά μεταξύ αυτών των γνωριμιών υπάρχει μία μικρή ομάδα που σημαίνει κάτι προσωπικό για αυτόν, σε κάποιο βαθμό και σε σχέση με ένα κριτήριο· έλλειται από αυτούς ή τους απορρίπτει. Μέσα σε αυτή την ομάδα, είναι πιθανό να υπάρχουν, είτε το γνωρίζει, είτε όχι, άτομα για τα οποία ο ίδιος σημαίνει κάτι, που έλκονται ή απωθούνται από αυτόν. [...]

Η στιγμή της μετάβασης από το να είναι κανείς μια απλή γνωριμία στο να γίνει ένας συναισθηματικός σύντροφος μέσα σε ένα κοινωνικό άτομο είναι θεωρητικής σημασίας. Μια μελέτη πολλών κοινωνικών ατόμων αποκαλύπτει μια σαφή γραμμή οριοθέτησης μεταξύ του βαθμού γνωριμιών και του κοινωνικού πυρήνα, το “κοινωνικό κατώφλι”. Μπορούμε να πούμε ότι τη στιγμή που ελπίζω μια συγκεκριμένη γνωριμία – ένα άτομο που έχω απλώς γνωρίσει ή που μπορεί να γνωρίζω για ένα διάστημα- να έρθει πιο κοντά μου, να μπει σε μια σχέση μαζί μου, περισσότερο ή λιγότερο μόνιμη σε σχέση με ένα κριτήριο, τη δουλειά, τον έρωτα, ή ό,τιδήποτε, αυτό το άτομο έχει περάσει το κοινωνικό κατώφλι του κοινωνικού μου ατόμου. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί για τα άτομα που ελπίζουν να βρεθούν σε μία σχέση μαζί μου, είτε αυτό είναι αμφίδρομο, είτε όχι. Αυτοί έχουν επίσης περάσει το κατώφλι του κοινωνικού μου ατόμου. Στο κοινωνικό μου άτομο θα μπορούσαν να ανήκουν όλα τα άτομα με τα οποία δένομαι με μία αόρατη επιθυμία που μπορεί να είναι λίγο ή καθόλου εκπεφρασμένη· επίσης όλα τα άτομα με τα οποία δένομαι με μία πραγματική και φανερή σχέση. Πράγματι, βλέπουμε εδώ το ίδιο το κοινωνικό άτομο περαιτέρω υποδιατεμένο σε δύο μέρη: το εξωτερικό μέρος του πυρήνα που δομείται από τις “ευχές” για σχέση και το εσωτερικό μέρος του πυρήνα που δομείται από τις πραγματοποιημένες σχέσεις.

---

13 Ακριβής και τμηματική Μετάφραση του Organization of the social atom, Sociometry, experimental method & the science of society, p. 68-69.

Οι σχέσεις με τα αντικείμενα εναντίον των σχέσεων με τα πρόσωπα¹⁴

[...] Πέραν των προτιμήσεων για άτομα υπάρχουν και οι προτιμήσεις για πράγματα, αντικείμενα, αξίες και στόχους, όπως το σεξ, το φαγητό, τα χρήματα, οι ιδέες κτλ. Κατασκευάστηκε ένα κοινωνιομετρικό τεστ στο οποίο τα υποκείμενα αποκαλύπτουν αυθόρμητα με σειρά προτίμησης τα αντικείμενα από τα οποία έλκονται: για παράδειγμα, τα χρήματα, το σεξ, τα ρούχα, τα αυτοκίνητα, τα βιβλία κτλ. Μια ανάλυση των αποτελεσμάτων και οι συγκρίσεις τους με τον τύπο και το βαθμό των προτιμήσεων των ατόμων με αυτά τα αντικείμενα έθεσαν το εξής ερώτημα: Τι βάρος έχει η μεγαλύτερη ή η μικρότερη προτίμηση προς άτομα στην κατηγοριοποίηση του χαρακτήρα; Υπάρχουν απόλυτα μετρήσιμες ταξινομήσιμες σχέσεις μεταξύ της προτίμησης που ένα άτομο έχει προς πρόσωπα και της προτίμησης που έχει προς άλλα πράγματα; Μειώνεται η αίσθηση της προτίμησης ενός ατόμου για άλλα άτομα όσο η προτίμηση προς αντικείμενα και ιδέες αυξάνεται και το αντίστροφο;

Ας σκεφτούμε ότι ένα από τα υποκείμενα που ενδιαφέρεται για χρήματα περισσότερο από όλα και αποκλειστικά, όντας αδιάφορο προς άλλα πράγματα με την αιτιολογία ότι με τα χρήματα μπορεί να αγοράσει όλα όσα θέλει. Μπορεί να είναι εμφανές ότι στην περίπτωση ενός ατόμου που έχει μια τέτοια προτίμηση για τα χρήματα, τα άτομα με τα οποία θα ήθελε να δουλεύει θα είχαν λίγη σημασία: ότι δε θα ένιωθε καμία συγκεκριμένη προτίμηση για το ένα ή το άλλο άτομο, όσο αυτά τα άτομα ισόποσα υποστηρίζουν την προτίμηση του για τα χρήματα. Θα μπορούσε να διαχωρίζει τα άτομα σε αυτά που τον βοηθούν να αποκτήσει χρήματα και σε αυτά που αποτελούν μειονέκτημα για αυτόν σε σχέση με αυτό.

Το κοινωνιομετρικό τεστ για τις αλληλοσυσχετίσεις με τα άτομα τροποποιήθηκε με τον τρόπο που περιγράφηκε για να γίνει ένα κοινωνιομετρικό τεστ για τις αλληλοσυσχετίσεις με τα αντικείμενα. Τα δύο τεστ θα παράσχουν δύο μετρήσεις: τις προτιμήσεις ενός ατόμου προς άτομα και τις προτιμήσεις του ίδιου ατόμου για αντικείμενα. Η συσχέτιση των δύο αυτών τύπων προτίμησης θα αναπτύξουν σταδιακά το μέτρο του κοινωνιομετρικού χαρακτήρα ενός ατόμου. Σε σχέση με την ομάδα και την κοινωνία ως όλον, υπόσχεται να υλοποιήσει ένα όνειρο που κυνηγήθηκε από πολλούς, αλλά απορρίφθηκε ως μάταιο και μη πρακτικό: τη σύνθεση της κοινωνιο-οργανικής έννοιας της κοινωνίας με την οικονομική έννοια της κοινωνίας, την συμπερίληψη της οικονομίας στην κοινωνιομετρία. [...]

---

14 Ακριβής και τμηματική μετάφραση του Relations toward things versus relation towards persons, Sociometry, experimental method & the science of society, p. 70-73

Γενικές κοινωνιολογικές συνέπειες¹⁵

[...] Η πρώτη πιθανότητα είναι μια ανθρώπινη κοινωνία στην οποία οι προτιμήσεις για τα αντικείμενα κυριαρχούν ολοκληρωτικά των προτιμήσεων για τα άτομα· μια κοινωνία στην οποία οι δεσμοί των ανθρώπων εξαφανίζονται. Οι δεσμοί υπάρχουν μόνο με τα αντικείμενα ανεξαρτήτως των ατόμων και με τα πρόσωπα μόνο όσο αυτά φέρουν συγκεκριμένα πράγματα, καθώς η βέλτιστη ικανοποίηση θα εξαρτάται μόνο από τα αντικείμενα και τα αντικείμενα μπορούν επ' αόριστον να αντικαθίστανται από άλλα πράγματα. Το άτομο θα μπορούσε να φτάσει ένα βαθμό ευτυχίας και ισορροπίας που δε γνώριζε ποτέ ως τότε. Θα ήταν μια τεχνολογική πανάκεια. Το συναισθηματικό ρεύμα μεταξύ ανθρώπων θα μειωνόταν στο μηδέν. Ένας συγκεκριμένος τύπος αγάπης θα είχε ακόμα σημασία, αλλά όχι το ποιον κάποιος αγαπά· η δουλειά θα είχε σημασία, αλλά όχι το με ποιον δουλεύει κάποιος· το φαγητό θα είχε σημασία, αλλά όχι το με ποιον κάποιος τρώει· οι ιδέες θα είχαν σημασία επίσης, αλλά όχι το ποιος τις ενσαρκώνει. Θα προέκυπτε μια κοινωνία στην οποία τα άτομα γίνονται σύμβολα και η μόνη πραγματικότητα είναι τα αντικείμενα. Θα μπορούσε να επιφέρει την υπέρτατη ευτυχία με την εξάλειψη των αλληλοσχετιζόμενων αλυσίδων.

Ένα δεύτερο αποτέλεσμα θα μπορούσε να είναι μια ανθρώπινη κοινωνία στην οποία οι προτιμήσεις για τα άτομα θα κυριαρχούσαν ολοκληρωτικά τις προτιμήσεις για τα αντικείμενα· μια κοινωνία όπου οι δεσμοί με τα αντικείμενα θα εξαλείφονταν· οι δεσμοί θα υφίσταντο μόνο με τα άτομα και με τα αντικείμενα, μόνο όσο αυτά είναι έκφραση των ατόμων, κοινωνική πανάκεια ή πανάκεια της προσωπικότητας.

Ένα τρίτο αποτέλεσμα θα ήταν μια ανθρώπινη κοινωνία στην οποία οι προτιμήσεις για τα άτομα και τα αντικείμενα θα εξαλείφονταν· θα είχε μόνο σημασία ποιον αγαπάς και τι τρως. Όλοι οι δεσμοί θα εξαφανίζονταν· η βουδιστική πανάκεια.

---

15 Ακριβής και τμηματική μετάφραση του General sociological implications, Sociometry, experimental method & the science of society, p. 73-74

Κοινωνική Τριχοτόμηση¹⁶

Είναι ευρετικής αξίας να διαφοροποιήσουμε το κοινωνικό σύμπαν σε τρεις τάσεις ή διαστάσεις, την εξωτερική κοινωνία, την κοινωνιομετρική μήτρα και την κοινωνική πραγματικότητα. Με τον όρο εξωτερική κοινωνία εννοώ όλες τις απτές και ορατές ομαδοποιήσεις, μεγάλες ή μικρές, επίσημες ή ανεπίσημες, από τις οποίες οι ανθρώπινη κοινωνία αποτελείται. Με τον όρο κοινωνιομετρική μήτρα εννοώ όλες τις κοινωνιομετρικές δομές αόρατες στο μακροσκοπικό μάτι, αλλά που γίνονται ορατές μέσα από κοινωνιομετρικές διαδικασίες ανάλυσης. Με τον όρο κοινωνική πραγματικότητα εννοώ τη δυναμική σύνθεση και αλληλοδιδέσδυση των δύο. Είναι προφανές ότι, ούτε η μήτρα, ούτε η εξωτερική κοινωνία υπάρχουν μόνες τους, η μία είναι λειτουργία της άλλης. Ως διαλεκτικά αντίθετες θα πρέπει να συγχωνεύονται με κάποιο τρόπο προκειμένου να παράγουν την πραγματική λειτουργία της κοινωνικής ζωής.

Ο δυναμικός λόγος αυτού του διαχωρισμού είναι η υποβόσκουσα ύπαρξη αμέτρητων κοινωνικών αστερισμών που επηρεάζουν διαρκώς την εξωτερική κοινωνία, της οποίας η δομή ποικίλει από ένα πολιτισμό σε έναν άλλον, εν μέρη ως αποτέλεσμα μιας προσπάθειας της διάσπασης της, εν μέρη ως αποτέλεσμα μιας προσπάθειας πραγμάτωσης της και τέλος αλλά εξίσου σημαντικό, εξαιτίας της αντίστασης που η εξωτερική κοινωνία εγείρει εναντίον της υποκατάστασης ή της αλλαγής της. Όσο η προφανής και χρόνια διαμάχη μεταξύ αυτών των δύο τάσεων δεν επιλύεται ποτέ, το αποτέλεσμα είναι μια σύνθεση στη μορφή αυτού που θα μπορούσε να ονομαστεί “κοινωνική πραγματικότητα”.

Μια θέση που έχει γίνει αξίωμα για τους κοινωνιομέτρους έως ότου το αντίθετο αποδειχθεί, ειδάλλως παραμένει επίσημη, η (εξωτερική) κοινωνία και η κοινωνιομετρική (εσωτερική) μήτρα δεν είναι πανομοιότυπες. Η μία είναι ορατή στις αισθήσεις, είναι μακροσκοπική, η άλλη είναι αόρατη, είναι μικροσκοπική. Μέσα σε αυτή τη διχοτόμηση όλες οι ομάδες, είτε αυστηρά δομημένες και συλλογικοποιημένες, όπως ο στρατός ή η εκκλησία, είτε τόσο τυχαία και παροδική, όσο μια συνάντηση ανθρώπων στη γωνία του δρόμου, ανήκουν όσο παραμένουν ορατές στο γυμνό μακροσκοπικό μάτι, στην εξωτερικά δομημένη κοινωνία. Δεν μπορεί κάποιος εκ προοιμίου να υποθέσει ότι το κοινωνιόγραμμα μιας διμοιρίας του στρατού, για παράδειγμα, είναι ριζικά διαφορετική από την επίσημη δομή της διμοιρίας,

---

16 Ακριβής μετάφραση του Social Trichotomy, Who shall survive, p.79 – 81.

αυστηρά επιβεβλημένη στους άντρες, ή ότι το κοινωνιόγραμμα μιας τυχαίας συνάθροισης στη γωνία του δρόμου είναι ίση ή περίπου ίση με την ορατή δομή της. Είναι πιθανό σε μερικούς πολιτισμούς, πολύ διαφορετικούς από το δικό μας το κοινωνιόγραμμα ενός αυστηρά δομημένου θεσμού να είναι πανομοιότυπο με την πραγματική κοινωνική δομή στο επίπεδο του πραγματικού. Είναι ως εκ τούτου μεθοδολογικά μέγιστης σημασίας να μην συγχέεται η κοινωνιομετρική θέση που είναι ουδέτερη (ή επιτρέψτε μας να πούμε όσο ουδέτερη είναι δυνατό) με την κοινωνική τάξη που υπάρχει και παρέχεται. Η κοινωνιομετρία είναι εξίσου εφαρμόσιμη σε κάθε τύπο κοινωνίας που έχει στο παρελθόν αναδυθεί και πρόκειται να αναδυθεί στο μέλλον.

Η δομή της εξωτερικής κοινωνίας είναι συγκριτικά εύκολο να περιγραφεί. Αποτελείται από ορατές, εμφανείς, και παρατηρήσιμες ομάδες· αποτελείται από όλες τις ομάδες που αναγνωρίζονται από το νόμο ως νόμιμες, από όλες τις ομάδες που απορρίπτονται από το νόμο ως παράνομες, καθώς επίσης από όλες τις ουδέτερες ομάδες που επιτρέπονται, παρόλο που είναι μη ταξινομήσιμες και ανοργάνωτες. Ο συντομότερος τρόπος να αποκτήσει κανείς εικόνα των νόμιμων ομάδων είναι να χρησιμοποιήσει το ισχύον νομικό σύστημα σε μια συγκεκριμένη κοινωνία ως οδηγό. Για να αποκτήσει εικόνα των παράτυπων ομαδοποιήσεων μια εκδρομή στον υπόκοσμο θα ήταν αποτελεσματική.

Αποτελείται από όλες τις ομάδες που αναγνωρίζονται από το νόμο ως νόμιμες, όλες τις ομάδες που απορρίπτονται από το νόμο ως παράνομες, όλες τις ουδέτερες ομάδες (επιτρεπόμενες, αλλά αταξινόμητες, ανοργάνωτες)

Περιγράφεται σχετικά εύκολα:

- ό,τι υπάρχει εντός νόμου
- ό,τι βλέπει κανείς με μια βόλτα στον υπόκοσμο

Χαρακτηρίζεται από αντίσταση σε οποιαδήποτε αλλαγή ή υποκατάσταση.

Παραδείγματα των νόμιμων ομάδων είναι η οικογένεια, το εργαστήριο, το σχολείο, ο στρατός ή η εκκλησία. Παραδείγματα ανεπίσημων και παράτυπων ομάδων είναι η τυχαία συνάντηση των δύο, το πλήθος, η μάζα, ο όχλος, οι συμμορίες ή οι εγκληματίες.

Η δομή της κοινωνιομετρικής μήτρας είναι πιο δύσκολο να αναγνωριστεί. Ειδικές τεχνικές που ονομάζονται κοινωνιομετρικές είναι απαραίτητες για να τις αποκαλύψουν· καθώς η μήτρα είναι σε διαρκή δυναμική αλλαγή οι τεχνικές πρέπει να εφαρμόζονται ανά τακτά διαστήματα προκειμένου να προσδιορίζουν τους νεοαναδυθέντες κοινωνικούς αστερισμούς. Η κοινωνιομετρική μήτρα αποτελείται από πληθώρα αστερισμών, το *tele*, το κοινωνικό άτομο, το υπερ-άτομο ή μόριο (πολλά κοινωνικά άτομα μεταξύ τους συνδεδεμένα), το “κοινωνιοειδές”, που μπορεί να οριστεί ως οι ομαδοποιήσεις κοινωνικών ατόμων που συνδέονται με άλλες ομαδοποιήσεις κοινωνικών ατόμων μέσω διαπροσωπικών αλυσίδων ή δικτύων· το κοινωνιοειδές είναι το κοινωνιομετρικό ομόλογο των κοινωνικών ομάδων της εξωτερικής κοινωνίας· σπάνια είναι πανομοιότυπο με το πώς η κοινωνική ομάδα δείχνει εξωτερικά γιατί μέρος των κοινωνικών ατόμων και των αλυσίδων είναι πιθανό να προεκτείνονται σε άλλα κοινωνιοειδή. Από την άλλη, μέρος της εξωτερικής δομής μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας μπορεί να μην νοηματοδοτείται ως μέρος ενός συγκεκριμένου κοινωνιοειδούς, αλλά μπορεί να ανήκει σε ένα κρυμμένο κοινωνιοειδές εντός μιας διαφορετικής κοινωνικής ομάδας. Ένας άλλος αστερισμός που μπορεί να εντοπιστεί στο πλαίσιο της κοινωνιομετρικής μήτρας είναι τα ψυχολογικά δίκτυα. Είναι επιπροσθέτως μεγάλες κοινωνιοδυναμικές κατηγορίες που συχνά ενεργοποιούνται σε πολιτικές και επαναστατικές δραστηριότητες· αποτελούνται από την αλληλοδιείσδυση της πληθώρας των κοινωνιοειδών και εκπροσωπούν το κοινωνιομετρικό ομόλογο της κοινωνικής τάξης, όπως η *μπουρζουαζία* ή το *προλεταριάτο*· μπορούν να οριστούν ως κοινωνιομετρική δομή των κοινωνικών τάξεων ή ως *ταξιοειδή*.

ΚΟΙΝΩΝΙΟΜΕΤΡΙΚΗ ΜΗΤΡΑ

Tele: η απλούστερη μονάδα συναισθήματος που μεταδίδεται από ένα άτομο σε ένα άλλο (Moreno, 1953, p. 314)

social atom: μια μικρή ομάδα ατόμων που έχει μια σημασία για το άτομο, σε κάποιο βαθμό και σε σχέση με κάποιο κριτήριο, το άτομο απωθείται ή έλκεται από τα άτομα αυτά

super social atom (πολλά κοινωνικά άτομα σε σύνθεση

ψυχολογικά δίκτυα κοινωνιοειδή (socioids): ομαδοποιήσεις κοινωνικών ατόμων που συνδέονται με άλλα κοινωνικά άτομα μέσω διαπροσωπικών σχέσεων, *κοινωνιοειδές: ομόλογο των κοινωνικών ομάδων στην εξωτερικά ορατή κοινωνία*

ταξικοειδή (classoids): αλληλοδιείσδυση κοινωνιοειδών, *ταξικοειδές: ομόλογο της κοινωνικής τάξης στην εξωτερικά ορατή κοινωνία*

Η κοινωνική πραγματικότητα η ίδια είναι η δυναμική συνύφανση και η διάδραση της κοινωνιομετρικής μήτρας με την εξωτερική κοινωνία. Η κοινωνιομετρική μήτρα δεν υφίσταται από μόνη της, όπως η εξωτερική κοινωνία δεν υφίσταται από μόνη της: η τελευταία είναι διαρκώς ωθούμενη και πιεζόμενη από την δομή που βρίσκεται από κάτω. Στο πλαίσιο του κοινωνιομετρικού συστήματος διαχωρίζουμε τρεις διαδικασίες, την εξωτερική πραγματικότητα της κοινωνίας, την εσωτερική πραγματικότητα της κοινωνιομετρικής μήτρας και την κοινωνική πραγματικότητα, την ιστορικά αναπτυσσόμενη, τις δυναμικές κοινωνικές ομαδοποιήσεις από τις οποίες αποτελείται το πραγματικό κοινωνικό σύμπαν. Αν κανείς γνωρίζει τη δομή της επίσημης κοινωνίας και την κοινωνιομετρική μήτρα μπορεί να αναγνωρίσει τα αποσπάσματα και τα κομμάτια που εισέρχονται από τις δύο κατευθύνσεις στην συνθετική δομή της κοινωνικής πραγματικότητας. Η κοινωνική διαμάχη και ένταση αυξάνεται σε ευθεία αναλογία με την κοινωνιοδυναμική διαφορά μεταξύ επίσημης κοινωνίας και κοινωνιομετρικής μήτρας.

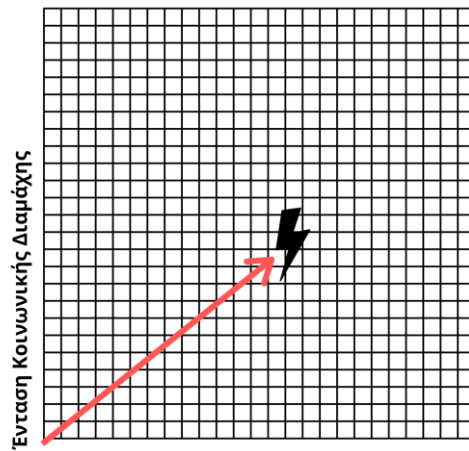

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

Εκεί όπου τα άτομα ζουν, σκέφτονται και δρουν.

Η **δυναμική σύνθεση** της εξωτερικά ορατής κοινωνίας και της κοινωνιομετρικής μήτρας. Μια διαμάχη που ποτέ δεν επιλύεται. Η ένταση της διαμάχης αυτής αυξάνεται κατ' αναλογία της κοινωνιοδυναμικής διαφοράς μεταξύ εξωτερικά ορατής κοινωνίας και κοινωνιομετρικής μήτρας

Όσο μεγαλύτερη είναι η αντίθεση μεταξύ επίσημης κοινωνίας και κοινωνιομετρικής μήτρας τόσο πιο έντονη είναι η **κοινωνική διαμάχη**.

Αντίθεση εξωτερικά ορατής κοινωνίας και κοινωνιομετρικής μήτρας

Κοινωνική Διαμάχη

Επίλογος

Η κοινωνιομετρική σύλληψη του Moreno μοιάζει να ακολουθεί ένα νοητό κύκλο. Ο Moreno κατάφερε να αναγνωρίσει τη σημασία της για πάντα υποκειμενικής θέσης του ανθρώπου που παρατηρεί τον άνθρωπο και να διαμορφώσει το κοινωνιομετρικό σύστημα που του επέτρεψε να δει -πίσω από το ορατό, το αόρατο και το άφατο. Απέριψε τις μακροσκοπικές κοινωνικές επαναστάσεις και αντιπρότεινε μικρές κοινωνιομετρικές που θα επιτρέψουν μια πιο αληθινή και αυθόρμητη κοινωνική αλλαγή, που θα μπορέσει να λάβει υπόψη της όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής και κοινωνίας. Σκοπός του η οικουμενική κοινωνική θεραπεία και η πλήρης πραγμάτωση κάθε έμβιου όντος.

Η συλλογιστική του ξεκίνησε από το ότι η απουσία του "άλλου δρόντος προσώπου" αποτελεί περιοριστικό παράγοντα στην ατομοκεντρική ψυχολογία. Η θεωρία των διαπροσωπικών σχέσεων βασίζεται στην "πρωταρχική δυάδα" - την συνάντηση δύο δρώντων προσώπων (Moreno, 1953, p. 64).

Όρισε στη συνέχεια το κοινωνικό άτομο ως τη μικρότερη μονάδα της κοινωνιομετρικής μήτρας (Moreno, 1953, p. 721) και υποστήριξε ότι μεταξύ των γνωριμιών ενός ατόμου (βαθμός γνωριμιών) υπάρχει ένας μικρός αριθμός ατόμων που σημαίνουν κάτι γι' αυτόν, έλκεται ή απωθείται από αυτούς. Υπάρχει μια σαφής διαχωριστική γραμμή μεταξύ των γνωριμιών και του κοινωνικού ατόμου. Από τη στιγμή που ελπίζω ένα άτομο να βρεθεί πιο κοντά μου με βάση ένα κριτήριο, τη στιγμή αυτή ακριβώς το άτομο αυτό περνάει το κοινωνικό κατώφλι του κοινωνικού μου ατόμου (Moreno, 1951, p. 68). Μίλησε για το περιβάλλον μέσα στο οποίο το κοινωνικό άτομο υπάρχει. Συνέλαβε την ένταση και τη διαρκή αλληλεπίδραση μεταξύ της εξωτερικά ορατής κοινωνίας και της κοινωνιομετρικής μήτρας για να καταλήξει στην κοινωνική πραγματικότητα, εκεί όπου τα άτομα ζουν, δρουν και σκέφτονται. Βασιζόμενος τέλος στη *θεωρία του Θεού* (Moreno, 1951, p. 218), αξίωσε τη ζωή του κάθε σωματιδίου του σύμπαντος, από το πρωτόζωο έως τον άνθρωπο. Απεφάνθη ότι η αναγνώριση του ανθρώπου μόνο ως κοινωνικού, βιολογικού ή ψυχολογικού όντος, θα τον καθιστούσε παρία. Ο άνθρωπος είτε είναι συν-υπεύθυνος για ολόκληρο το σύμπαν ή η ευθύνη του δε σημαίνει τίποτα (Moreno, 1951, p. 218). Και έτσι έφτασε και πάλι εκεί όπου ξεκίνησε – στο άτομο, για να διατυπώσει την ιδέα μιας κοινωνίας στην οποία ο βαθύτερος εαυτός κάθε ανθρώπου θα μπορεί να πραγματωθεί.

Γλωσσάρι Επιλεγμένων Κοινωνιομετρικών Όρων¹⁷

Το **κοινωνιομετρικό τεστ** (μιας ομάδας) μετρά τη διαμάχη μεταξύ της πραγματικής δομής της ομάδας που τα μέλη της διατηρούν τη στιγμή που διεξάγεται το τεστ και της δομής της ομάδας, όπως αυτή αποκαλύπτεται από τις επιλογές των μελών της.

Το **κοινωνιομετρικό τεστ** (ενός ατόμου) μετρά τη διαμάχη μεταξύ της πραγματικής θέσης που το άτομο έχει μέσα σε μία ομάδα και της θέσης που αποκαλύπτεται από τις επιλογές τους.

Το **κοινωνιομετρικό ερωτηματολόγιο** ζητά από ένα άτομο να επιλέξει τους συνεργάτες του από οποιαδήποτε ομάδα της οποίας είναι ή είναι πιθανό να γίνει μέλος.

Το **κοινωνιόγραμμα** απεικονίζει μέσω μιας σειράς συμβόλων τις αμφίδρομες ή διαπροσωπικές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των μελών μιας ομάδας. Αν ο Α επιλέγει τον Β αυτό είναι μόνο το μισό μέρος μιας αμφίδρομης σχέσης. Για να έχει αυτή η σχέση κοινωνιομετρική σημασία θα πρέπει να προστεθεί και το άλλο μισό της. Μπορεί ο Β να επιλέγει τον Α ή να τον απορρίπτει ή να είναι αδιάφορος προς αυτόν.

Από τη στιγμή που το κοινωνιόγραμμα μπορεί να διαβαστεί από οποιονδήποτε που γνωρίζει τα σύμβολα που χρησιμοποιούνται σ' αυτό, μπορεί να θεωρηθεί το κοινωνιολογικό αλφάβητο.

Απομόνωση: το να μην επιλέγει κανείς ή να μην επιλέγεται βάσει κανενός κριτηρίου. Δεν είναι πομπός ή δέκτης καμιάς αρνητικής επιλογής. Ο κοινωνιομετρικός του βαθμός είναι μηδέν.

Αμοιβαία επιλογή: το να διαλέγει και να διαλέγεται κανείς με το ίδιο κριτήριο, ένα ζευγάρι.

Ζευγάρι: το να διαλέγει κανείς και να διαλέγεται με το ίδιο κριτήριο, μια αμοιβαία επιλογή.

Τρίγωνο: Τρία άτομα επιλέγουν το ένα το άλλο με το ίδιο κριτήριο.

Αλυσίδα: Μια ανοιχτή σειρά αμοιβαίων επιλογών με οποιοδήποτε κριτήριο – ο Α επιλέγει τον Β, ο Β επιλέγει τον Α, ο Β επιλέγει τον Γ, ο Γ επιλέγει τον Β, ο Γ επιλέγει τον Δ, ο Δ επιλέγει τον Γ κτλ.

---

17 Ακριβής μετάφραση του Selected glossary of sociometric terms, Who shall survive, p. 721-724.

Αστέρι: ένα άτομο που λαμβάνει τον αναμενόμενο ή περισσότερο από τον αναμενόμενο αριθμό επιλογών με το ίδιο κριτήριο (Σημειώνεται η διαφορά μεταξύ αστεριού και δημοφιλούς ηγέτη).

Κοινωνιομετρικό status: οι φορές που ένα άτομο επιλέχθηκε από άλλα άτομα ως προτιμητέος συνεργάτης για όλες τις δραστηριότητες που αναφέρθηκαν κατά τη διάρκεια διεξαγωγής του τεστ. Καθορίζεται αθροίζοντας τον αριθμό των επιλογών που το κάθε άτομο λαμβάνει σε κάθε κριτήριο.

Κοινωνιομετρικός βαθμός: ο αριθμός των διαφορετικών ατόμων που επέλεξαν ένα άτομο με βάση όλα τα κριτήρια που τέθηκαν.

Βαθμός συναισθηματικής ευρύτητας: ο αριθμός των διαφορετικών ατόμων που ένα άτομο επιλέγει ή των ατόμων από τα οποία έλκεται σε οποιοδήποτε κριτήριο.

Επιλογές: οι επιλογές είναι θεμελιώδη γεγονότα σε όλες τις εν εξελίξει ανθρώπινες σχέσεις, επιλογές ατόμων και επιλογές πραγμάτων. Είναι αδιάφορο αν τα κίνητρα είναι γνωστά σε αυτόν που επιλέγει ή όχι· είναι σημαντικά μόνο ως στοιχεία του πολιτισμικού και ηθικού του συντελεστή. Είναι αδιάφορο αν είναι άναρθρα ή εκπεφρασμένα, είτε είναι λογικά, είτε άλογα. Δεν απαιτείται καμία εξήγηση όσο είναι αυθόρμητα και αληθινά για εκείνον που επιλέγει. Είναι τα γεγονότα της πρώτης υπαρχιακής σειράς.

Ένταση επιλογής: μετράται από τον χρόνο που πραγματικά ξοδεύτηκε από αυτόν που κάνει την επιλογή με τα άτομα που επέλεξε σε σχέση με το χρόνο που αυτός θέλει να ξοδέψει.

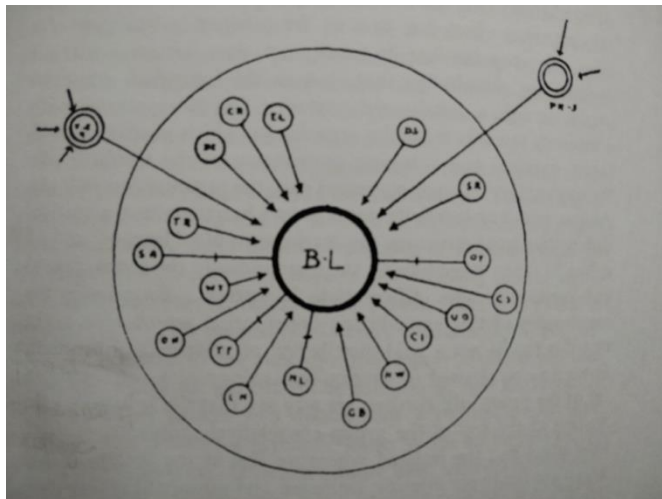
Κοινωνικό άτομο: το σχέδιο όλων των ατόμων που ένα άτομο επιλέγει και των ατόμων που το επιλέγουν, όλων των ατόμων που απορρίπτει και όσων απορρίπτουν αυτόν· όλα τα άτομα που δεν ανταποδίδουν επιλογή ή απόρριψη. Αυτό είναι το “ωμό” υλικό του κοινωνικού ατόμου ενός ατόμου.

Το κοινωνικό άτομο είναι η μικρότερη μονάδα της κοινωνιομετρικής μήτρας.

Κοινωνιομετρικός ηγέτης: 1) δημοφιλής ηγέτης, 2) ισχυρός ηγέτης, 3) απομονωμένος ηγέτης. Ο δημοφιλής ηγέτης λαμβάνει περισσότερες από τις αναμενόμενες επιλογές σε όλα τα κριτήρια στα οποία αυτός και όσοι επιλέγουν εμπλέκονται· αυτοί που επιλέγουν έχουν οι ίδιοι ένα χαμηλό κοινωνιομετρικό status. Ο ισχυρός ηγέτης λαμβάνει περισσότερες από τις αναμενόμενες επιλογές σε όλα τα κριτήρια στα οποία αυτός και όσοι επιλέγουν εμπλέκονται·

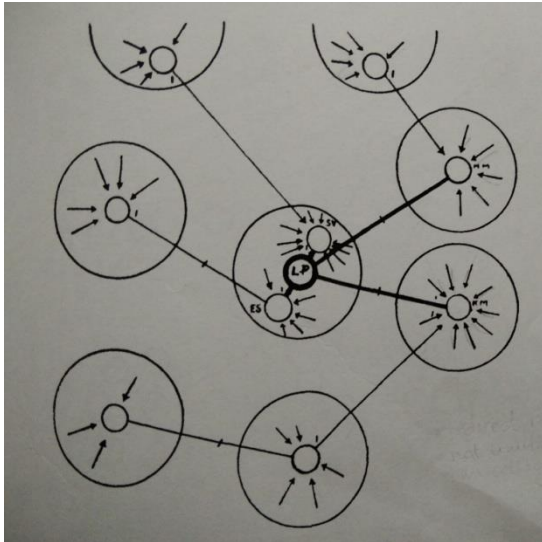
αυτοί που επιλέγουν έχουν οι ίδιοι ένα υψηλό κοινωνιομετρικό status. Μέσω αλυσιδωτών σχέσεων που αυτοί παρέχουν, ο ισχυρός ηγέτης μπορεί να ασκήσει μια βαθιά επιρροή. Ο απομονωμένος ηγέτης λαμβάνει λιγότερες από τις αναμενόμενες επιλογές, ή σε ακραίες περιπτώσεις, όχι παραπάνω από μια αμοιβαία. Η επιλογή αυτή προέρχεται από έναν ισχυρό ηγέτη, ο οποίος είναι ο ίδιος αποδέκτης μεγάλου αριθμού επιλογών προερχόμενων από έναν αριθμό ατόμων που απολαμβάνουν υψηλό κοινωνιομετρικό status. Ο απομονωμένος ηγέτης μπορεί να λειτουργεί ως ένας άορατος ηγέτης, η δύναμη πίσω από το θρόνο, που ασκεί έμμεσα μια ευρεία επιρροή μέσω κοινωνιομετρικών δικτύων.

Αυτοί είναι εκ κοινωνιομετρικού ορισμού τύποι ηγετών και δεν πρέπει να συγχέονται με αυτό που ονομάζεται ηγέτης με την παραδοσιακή χρήση, μαγικά ή χαρισματικά. Πολλοί άλλοι παράγοντες παρεμβαίνουν στην ανάπτυξή του, ειδικά το φαινόμενο του ρόλου, αλλά όσο περίπλοκη κι αν εμφανίζεται να είναι η διαδικασία της ηγεσίας επί τόπου η κοινωνιομετρική της βάση είναι ένα απαραίτητο στοιχείο για τη βαθύτερη κατανόησή της· δε θα έπρεπε να παρακάμπτεται.

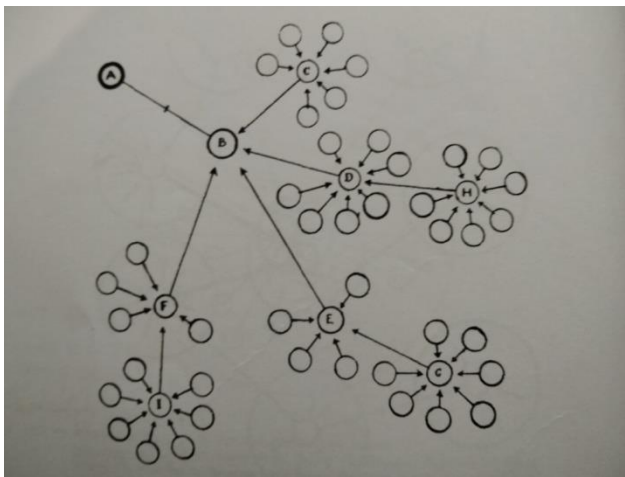
Δημοφιλής ηγέτης

Πηγή: Who shall survive, p.322

Ισχυρός ηγέτης

Πηγή: Who shall survive, p.323

Απομονωμένος ηγέτης

Πηγή: Who shall survive, p.324

Κοινωνιομετρικό χάσμα: δύο ομάδες ατόμων στις οποίες οι προτιμήσεις – προτιμήσεις για τα άτομα της ίδιας ομάδας- αποκλείουν άλλες επιλογές, επιλογές για μέλη από που ανήκουν σε άλλες ομάδες. Αυτός είναι ο δυναμικός λόγος της τάσης μιας ομάδας να σπάει σε υπο-ομάδες.

Το σημείο κορεσμού: είναι το σημείο της μέγιστης απορρόφησης από την πλευρά του κυρίαρχου πληθυσμού μιας μειονοτικής ομάδας, το σημείο που δε μπορεί να ξεπεραστεί αν είναι να αποτραπούν οι (κοινωνικές) τριβές και το ξέσπασμα αναταραχών. Ένας δεδομένος πληθυσμός μπορεί να φτάσει σε σημείο κορεσμού με μια μειονοτική ομάδα σε μια δεδομένη στιγμή. Αν ένα πλεόνασμα μελών μιας μειονοτικής ομάδας εισέλθουν στην κοινωνία από έξω, ξεπερνώντας το σημείο αυτό, η λεπτή ισορροπία ξεκινάει να σπάει. Στην περίπτωση της χημικής λύσης το σημείο κορεσμού μιας ουσίας μπορεί να αλλάξει, για παράδειγμα, με την αύξηση ή την πτώση της θερμοκρασίας. Στην περίπτωση των

κοινωνικών ομάδων, το σημείο κορεσμού μπορεί να αλλάξει με την οργάνωση συσχετιζόμενων ομάδων.

Ο **κοινωνιοδυναμικός νόμος** φροντίζει ότι η διανομή των κοινωνιομετρικών βαθμών έχει θετική κλίση. Η τάση σε μια οποιαδήποτε ομάδα για πολλές επιλογές προς λίγα μέλη είναι το κοινωνιοδυναμικό αποτέλεσμα. “Αυτή η τάση σχετίζεται με την ανάπτυξη του συστήματος αξιών της ομάδας. Οι αξίες αναπτύσσονται όταν ενσωματώνονται από λίγα μέλη της ομάδας” (βλ. H.J. Hallworth, Βιβλιογραφία).

Αυθορμητισμός είναι ένας μεταβλητός βαθμός κατάλληλης απόκρισης σε μια κατάσταση μεταβλητών βαθμών καινοτομίας. Η ίδια η καινοτομία της συμπεριφοράς δεν είναι μέτρο αυθορμητισμού. Η καινοτομία πιστοποιείται με βάση την επάρκειά της επί τόπου (insitu). Η ίδια η επάρκεια της συμπεριφοράς επίσης δεν είναι μέτρο αυθορμητισμού. Η επάρκεια πρέπει να πιστοποιείται σε σχέση με την καινοτομία της. Η καινοτομία, για παράδειγμα, μιας ακραίας ψυχωτικής συμπεριφοράς μπορεί να είναι σε τέτοιο βαθμό ασυνάρτητη που το δρών υποκείμενο να είναι ανίκανο να λύσει κάθε σαφές πρόβλημα, να οργανώσει μια δράση αυτοκτονίας, να κόψει μια φέτα ψωμί ή να λύσει ένα πρόβλημα σκέψης. (Εδώ μιλάμε για παθολογικό αυθορμητισμό.) Η επάρκεια της συμπεριφοράς μπορεί να είναι μη καινοτόμα σε κάποιο βαθμό που έχει ως αποτέλεσμα μια σκληρή άκαμπτη ή αυτόματη συμμόρφωση σε ένα πολιτισμικό στεγανό. Τέτοιου είδους προσκόλληση μπορεί σταδιακά να εξαλείψει την ικανότητα του οργανισμού και το ταλέντο του δρώντος προσώπου για αλλαγή.

Ο αυθορμητισμός μπορεί να γίνει αντιληπτός ως η αφίδα του καταλύτη, μεταφορικά έχει αναπαραγωγική λειτουργία. Η δημιουργικότητα μπορεί να γίνει αντιληπτή ως η αφίδα της ουσίας, μεταφορικά έχει μητρική λειτουργία.

Η **ανάληψη ρόλου** (role taking) είναι το να είναι κανείς σε ένα ρόλο στην ίδια τη ζωή, μέσα σε σχετικά καταναγκαστικά και επιτακτικά πλαίσια, για παράδειγμα το να είναι κανείς μητέρα, πατέρας, αστυνομικός κτλ. Οι ρόλοι είναι κοινωνικά στεγανά και έχουν ή τουλάχιστον προσποιούνται ότι έχουν δεδομένες φόρμες.

Το **παίξιμο ενός ρόλου** (role playing) είναι το να παίζει κανείς ένα ρόλο, από επιλογή, σε ένα επιλεγμένο πλαίσιο, για τους σκοπούς της ανακάλυψης, της εμπειρίας, της ανάπτυξης, της εκπαίδευσης στην αλλαγή ενός ρόλου. Το παίξιμο ενός ρόλου μπορεί να πάρει τη μορφή ενός τεστ ή είναι μια σκηνή σε μια συνεδρία ψυχοδράματος ή κοινωνιοδράματος.

Η τεχνική της παρουσίασης εαυτού. Το υποκείμενο δρα μέσα στους δικούς του ρόλους και απεικονίζει τις φιγούρες που συμπληρώνουν τον δικό του ιδιωτικό κόσμο. Το ψυχόδραμα είναι εδώ μια μορφή ατομικής ψυχοθεραπείας. Είναι το δικό του βοηθητικό εγώ, ο γιατρός μπορεί να είναι ο άλλος. Μια από τις πρώτες μορφές χρήσης της ψυχοδραματικής τεχνικής ήταν η ατομική του μορφή. Ήταν και είναι μια βελτίωση στην ψυχανάλυση ως σχέσης ασθενούς-γιατρού. Λανθασμένα, το ψυχόδραμα το σιέφτεται κανείς μόνο στην ομαδική του μορφή.

Η τεχνική της αλλαγής ρόλου. Ο συντομότερος ορισμός είναι ότι το άτομο Α γίνεται το άτομο Β και ότι το άτομο Β γίνεται το άτομο Α. Στην ψυχοδραματική σκηνή αυτή η αλλαγή νοείται ως μια πραγματικότητα γιατί για ορισμένους ψυχικά ασθενείς είναι μια πραγματικότητα. Δεν είναι αποκλήμα της φαντασίας ή “as if”. Αποτυπώνει την επαναστατική σκοπιά της ψυχοδραματικής λογικής. Μια συμπυγμένη μορφή αυτής της τεχνικής είναι ότι ο Α να παίρνει το ρόλο του Β και ο Β του Α.

Η τεχνική του καθρέφτη. Το υποκείμενο ή ο ασθενής εκπροσωπείται από ένα βοηθητικό εγώ που απεικονίζει αυτόν, το πώς δρα στις διάφορες καταστάσεις της ζωής του, πώς είναι πραγματικά όταν τον βλέπουν οι άλλοι. Το κοινό αντιδρά σε αυτό και συζητά σαν να ήταν αυτός το πραγματικό άτομο. Το πραγματικό άτομο κάθεται στο κοινό και συχνά δεν γνωρίζει. “Είναι σωματικά, αλλά όχι ψυχολογικά παρών” (Ray Corsini), τουλάχιστον αυτό προσποιείται. Ο πραγματικός σκοπός της τεχνικής είναι να αφηθεί ο ασθενής στο να δει τον εαυτό του “σαν σε καθρέφτη”, προκαλώντας το σοκ και τη δράση του.

Η τεχνική του double. Ο συντομότερος ορισμός είναι ότι δύο άτομα, ο Α και ο Β είναι το ίδιο και το αυτό πρόσωπο. Αυτό είναι ακόμα ένα παράδειγμα της ψυχοδραματικής λογικής. Ο Β δρα ως double του Α και γίνεται αποδεκτός από τον Α ως τέτοιος. Ο βαθμός της μη αποδοχής και της διαμάχης που προκύπτει από αυτό μεταξύ του ατόμου και του double του είναι μια σημαντική φάση της κάθαρσης του double.

Βιβλιογραφία

J.L. Moreno, Who shall survive, 1954.

J.L. Moreno, Sociometry, experimental method & the science of society, 1951.